

Osmanlı'da Kuruluştan XVI. Yüzyıla Atamalar ve Aziller

Appointments and Dismissals in the Ottomans from the Foundation to 16th Century

Araştırma Makalesi – Research Article

Savaş YILMAZ

syilmaz3840@hotmail.com

ORCID Numarası | ORCID Number: 0000-0002-6979-6495

Öz

Osmanlılar yönetim sistemlerini kadim medeniyetlerin yönetim yapılarından etkilenecek kendilerine özgü dinamik ve güçlü bir mekanizma üzerine kurmuşlardır. Bu sistemin özünü; adalet, liyakat ve padişaha sadakat oluşturmuştur. Osman Bey, kadı ile beyi atayarak; yönetim ağının, ilk bürokratik yapısının örneğini vermiştir. Orhan Bey ise bürokrasinin en yüksek kurumu Divân-ı Hümayûnu kurarak yönetim yapısını oluşturmuştur. II. Murad döneminde divanın fonksiyonları ile devletin kurumsal yapısı belirlenmiştir. Divân-ı Hümayûnda; azil ve nasb (atama) ile terfiler görüşülür, en son padişahın ya da mutlak vekili vezir-i azamın oluru alındıktan sonra divandaki kalemler atama ve azilleri kayıt ederlerdi. Fatih ile kurumların gelişim çağı yaşanmış; idari, askerî vs. bürokratik kadroların yetiştirilmesi için Sahn-ı Seman medresesi kurulmuştur. Merkez ve taşra idaresine atamalar ve aziller belirli kurallara bağlanarak ilk kez kanunnâme ile belirlenmiştir. Padişah, atamalar ile azilleri; informel anlayıştan formel bir anlayışa kavuşturarak, devlet yapısında kuralları ve hiyerarşiyi ön planda tutmuştur. Aynı anlayışı Yavuz ve Kanunî sürdürmüşlerse de Kanunî'nin son dönemlerinde idari yapıda bozulmalar görülmüştür. XVI. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde atama ve azillerde keyfilik ön plana çıkmıştı. Azledilenlerin yerine atananlar, görevlerine başlamadan azil beratlarıyla karşılaşabilmekteydiler. Çelişkiler yumağı içerisindeki yönetimin, basiretsizliği ile tutarsızlığı bazı sorunları beraberinde getirmişti. Taşra idarecilerinin hukuksuzluklarına dair tebaanın arz-i halleri, Divân-ı Hümayûna şağanak misali yağmaktaydı. Osmanlı merkez ve taşra yönetimi hakkında pek çok çalışma yapılmasına rağmen atamalar ile aziller hakkında müstakil çalışmanın olmayışı, bu konunun araştırılmasını gerektirmiştir. Konunun araştırılmasında Mühimme Defterleri ile seyahatnameler asıl kaynak olarak kullanılmıştır.

Anahtar kelimeler: Osman Devleti, Yönetim, Sadakat, Liyakat, Atamalar ve Aziller.

Abstract

The Ottomans established their administration on a dynamic and powerful system under the influence of the governing structure of medieval civilizations. Loyalty to the Great State, justice, and merit were the load-bearing columns of the system. Osman Bey, by assigning qadis and beys, and Orhan Bey, by establishing Divân-ı Hümayûn, which was the highest bureaucratic institution, realized the first bureaucratic structuring and the network of administration. Murat the second identified the functions of the council and the organizational structure of the state. Dismissals, appointments, and promotions would be debated in Divân-ı Hümayûn and presented to the sultan or to his absolute deputy for final decision. The period of Mehmet the Conqueror witnessed the developmental era of the institutions, and the madrasa of Sahn-ı Seman, an institution of higher education, to educate bureaucratic staff. Appointments to and dismissals from the central and provincial administrative units were regulated for the first time with legal code. Selim the Resolute and Suleiman the Magnificent sustained the same understanding. However, deteriorations in the administrative structure occurred towards the end of the Suleiman the Magnificent period. Arbitrariness in appointments and dismissals rose to prominence in the second half of the 16th century. Those who were assigned to the positions left by those who were dismissed could often receive a letter of dismissal even before taking office. The lack of foresight and the inconsistency of the administration, in a tangle of discrepancies, brought about some problems. The citizens harassed by the lawlessness of the incompetent provincial administrators would apply to Divân-ı Hümayûn to present their situations. Although a multitude of studies have been done on the central and provincial administrations, the absence of distinct studies on the appointments and dismissals has required this subject to be researched. Use has been made of mühimme records – records of the decisions taken by the sultan, or his deputy, on important issues – travel books, and the chronicles of the period.

Keywords: Ottoman Empire, Administration, Loyalty, Merit, Appointments and Dismissals

Giriş

Osmanoğulları'nın beylikten devletleşme süreci ile devletin klasik çağına kadar geçen döneminde liyakat ve sadakat bağlamında; atama, terfi ve azillerin cihan devleti olma mefkûresine katkıları araştırılacaktır. Devletin en muktedir olduğu dönemde; Fatih'ten, Kanunî'nin saltanatının ilk yarısına kadar liyakatlı ve sadık kişiler yönetim kadrolarında görevlendirilmişlerdi.¹ Bu dönemde liyakat, sadakat bağlamında yapılan atamalar, devletin daha aktif ve dinamik olmasını sağlayarak padişahın, tebaası üzerindeki meşruiyetine de olumlu etkileri olmuştur.

Devlet kapısındakilerin; sadık, adil ve liyakatlı olmaları, muktedir devletin yapı harcını oluşturmuştur. Devlete; liyakat ve sadakatla bağlı kalınması, idari yapının güçlenmesini sağlamıştı. Öyle ise burada devletin fonksiyonu nedir? İnsanlar, devletin varlığına neden önem vermişlerdir? Devlet sadece kurumsal bir yapı ya da idari işlevleri yerine getiren örgütsel bir ağ mıdır? Benzeri sorulara; devlet siyasi, idari bir yapı olduğu kadar sosyal ve kültürel değerlerin yaşatılmasında oldukça önemli bir mekanizmadır denilebilir.² Daha genel olarak devlet; siyasi, sosyal, kültürel vs. yapısı ile kendisini oluşturan milletin bi-zatîhi yansımasıdır. Tarih sahnesinin güçlü devletleri, idari yapıları ile halkını aynı amaç "yek dil ve yek vucud" etrafında birleştirmişlerdi. Toplumsal yaşamın korunup adaletin sağlanmasında: "...Her şeyin iyisini bilen bilginlerle marifet erbâbı hâkimler ve siyasiler..." gerekmişti. Bu meslek sahiplerinin varlığıyla adaletin sağlanması amaçlanmıştı.³ Toplum hayatında adaletin sağlanıp örf ve törenin sürdürülmesinde bir başbuğa (reîs) gereksinim duyulmuştu. Başbuğda, irade ve bilgeliğinin yanı sıra huzur ve güveni sağlayacak gücünde olması beklenirdi. Bütün bu değerlerin bileşkesinde siyaset (devlet) doğmuştu.⁴

Osmanlı merkez ve taşra idaresindeki ahenk ve dinamizm devletin olgunluk çağına kadar sürmüş ise de Kanunî'nin son dönemlerinde bozulmaya başlamıştı. Saltanat kavgaları ile saray içi hizipleşmeler, merkezi bürokrasideki ayak oyunları,⁵ eğitim sisteminin çözülmeye başlaması, devlet ve toplum hayatında bidatların; rüşvet, görevi suistimal⁶ ile kan bağı atama ve azillerde belirleyici hale gelmişti. Bürokrasiye atama ile azillerde kanuna ve teamüllere dikkat edilmez olmuştu. Padişahın ünlü vezir-i azamî Rüstem Paşa'nın bu makama atanmasında; çevirdiği entrikalar kadar zevcesi Mihrimah Sultan ile kayın validesi Hürrem Sultanın oynadığı rol bilinmektedir.⁷ XVI. yüzyılın ikinci yarısında atananların çoğunun kabiliyetsiz, basiretsiz ve tecrübesiz olmaları, idari işlerin yürütülmesinde sorunlar çıkartmıştı. Yönetimde yaşanan zafiyetler ile kanunsuzluklar halkın, devlet ile olan bağına zarar vermeye başlamıştı. Bu olumsuzluklarının yanı sıra sudan bahanelerle liyakatlı yöneticilerin görevlerinden azilleri, idari işlerin yürütülmesini daha girift hale getirmişti.

Osmanlıların, güç kaynağının nereden geldiği ile hangi nedenlere bağlı olarak kurumsal yapısının bozulup çürümeye başladığı araştırmacıların ilgisini çekmiştir/çekmektedir. Devletin gücü; adalet, liyakat ve sadakat bağlamında yöneticilerin atanması ile örfî ve şer'î hükümlerin benimsenmesine dayanmıştı. İslam Dininde adaletle hükmedilmesine dair ayetler, onların referans kaynağını oluşturmuştu. Nisa Suresi 58 ayette: "Şüphesiz ki Allah, emanetleri ehil olanlara vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğinizde adaletli olmanızı emreder..."⁸, "(Yine) de ki Rabbim adaleti emretti..."⁹ şeklinde kesin hükümler yer almaktadır. Hz. Muhammed'in, idarecilerin adaletli olmaları: "Allah, halkın idaresini eline verdiği halde, halka zulmederken ölen bir kula, cenneti haram kılar",¹⁰ ile "Padişah, bütün mazlumların kendisine sığındığı Allah'ın yüce zatının, yeryüzündeki gölgesidir"¹¹ hakkındaki hadislerini rehber edinmişlerdi. Osmanlılar, şer'î hükümlerin yanı sıra önceki devletlerin yönetim şekillerinden de etkilenmişlerdi. Kağanların: "Eski Türk devletlerinde zadedânlık cebir ve

¹ Öz 2010, 117.

² Hassan 1998, 58.

³ Mütferrika 1990, 27.

⁴ Farabi 1990, 126.

⁵ İnalçık 2011a, 117.

⁶ İpşirli 2021, 25-26.

⁷ Gökbilgin 2019, 89.

⁸ Kuran'ı Kerim 4/Nisâ 58.

⁹ Kuran'ı Kerim 7/ A'râf 29.

¹⁰ Seyithanoğlu 1992, 354.

¹¹ Şeyhoğlu Mustafa 2013, 59.

şiddetten âri idi. Halk, Moğollarda olduğu gibi hakaret görmezdi. Bir demokrasi şuuru ...”¹² güçlerinin kaynağını oluşturmuştu.

Bu güç, devletin kurumsal yapısında ete kemiğe bürünerek siyasi yapıyı meydana getirmişti. Osmanlı siyasi yapısı, müesseseler ile hayat bulmuştu. Ancak biz burada; devlet teşkilatının somut örneğini oluşturan müesseselerin nasıl oluştuğu ile işlevselliğinden ziyade; konumuz gereği, yönetim sisteminde liyakatlı ve sadık yöneticilerin, sistem üzerindeki etkilerine değineceğiz. Bu bağlamda dinamik ve güçlü yönetim sisteminin bozulmasında; kanun ve teamüllere uymayan atama, terfi ve aziller hakkında izahatta bulunulacaktır. Hulasa, devletin kuruluşundan XVI. yüzyılın sonlarına kadar idari yapı ile müesseselere yapılan atama, terfi ve azillerde hangi kriterlere dikkat edildiği ile bunun devletin işleyişi ile toplumsal yaşam üzerindeki etkilerinin neler olduğu ele alınarak araştırılacaktır. Özellikle merkezi yönetimdeki üst düzey bürokratlarla, taşra yöneticilerinin atama ve azilleri ile terfileri araştırmanın özünü oluşturacaktır.

Padişahların; XVI. yüzyılın ikinci yarısında, yönetim bağlamında yaşanan sorunların çözüme kavuşturulmasında sıkça “atama ve azil” mekanizmasına başvurmaları sorunların çözümünü kavrayamadıklarını göstermektedir. Sokullu Mehmet Paşa'nın bir entrika sonucu öldürülmesiyle bürokrasinin en yüksek makamına; vezir-i azamlık, yirmi üç kez atama yapılması bu durumun çarpıcı örneğini oluşturmaktadır.¹³ Padişahlar, bürokrasinin insan kaynağını oluşturan Enderûn ile medreseleri ıslah edip yönetim ağında oluşan menfur bidatları; rüşvet, görevi suistimal önleyebilselerdi yönetimde yaşanan sorunları çözüme kavuşturabilirlerdi. Ayrıca bilgilerinin yanı sıra yönetim kabiliyetine sahip idarecilerin çeşitli nedenlere bağlı olarak görevlerinden azletmeleri ile basiretsiz, liyakatsiz vs. kişileri idari makamlara atamaları yönetim sistemindeki sorunlar ile buhranın membaini oluşturmuştu. Bu bağlamda padişahların bozulan düzeni sağlayamamalarında; devlet tecrübelerinin olmayışlarının¹⁴ yanı sıra devlet ricali ile valide sultanların etkilerinde kalmaları da gösterilebilir.¹⁵

Divân-ı Hümâyûn

Osmanlı bürokratik yapısı ile yönetim sisteminin ana gövdesi; padişahın kararlarının meşveretle icraata dönüştürüldüğü, yasama, yürütme ve yargı erki olan Divân-ı Hümâyûn idi. Bu yüksek kurumda, padişahın kararları meşruiyet kazanırdı. Burada, devlet işleri görüşülür ve nihai kararlar padişaha arz edilirdi.¹⁶ İbn Kemal, devletin kuruluş aşamasında iken Divân-ı Hümâyûnün varlığında bahsetmektedir. Osman Bey; divanı, Anadolu'daki beyliklerin divanından esinlenerek kurmuştu.¹⁷ Nasuh, Orhan Bey döneminde divan toplantısına beyler: “...Burma dülbendle varurlar...” diyerek divan üyelerinin giyimlerinden bahsetmektedir.¹⁸ Divanda, kâtip sınıfı olup bunlar, Arapça ve Farsça bilirlerdi. Orhan Bey, vezir atayarak bürokratik yapıyı oluşturmaya başlamıştı. Padişahın sonra siyasi yapı içerisinde vezirlik en yüksek makam olup vezirliğin etrafında bürokratik kadrolar oluşturulmaya başlanarak Divân-ı Hümâyûn ile bürokrasinin en üst müessesesi kurulmuştu.¹⁹ I. Bayezid, her gün “Bir âli burçta oturup” tebaasının dertlerini dinleyerek çözüme kavuşturur, II. Murad ise divanı her gün toplardı.²⁰ Fatih, padişahın divana riyaset (başkanlık) etme geleneğine son vererek toplantıları kasr-ı adl denen yerde dinlerdi.²¹ Konumuzun, Divân-ı Hümâyûnda alınan kararların padişaha arzıyla müesseselere yapılan atama, terfi ve aziller oluşturduğu için tarihsel süreçte divanın yapısı ile çalışmasına burada değinilmeyecektir.

Osmanlıların, yönetim merkezi Divân-ı Hümâyûn idi.²² Divana bürokrasinin yüksek rütbeli memurlarından vezir-i azam, vezirler, kazaskerler, beylerbeyleri katılırlar, statüye göre teşrifat

¹² Turan 2011, 134.

¹³ Mantran 2016, 193.

¹⁴ Hester 2015, 12.

¹⁵ Uluçay 2012, 328-329.

¹⁶ Ortaylı 2008, 210.

¹⁷ Kazıcı 2011, 172.

¹⁸ Nasuh 2019, 137.

¹⁹ Mumcu 1976, 22.

²⁰ Uzunçarşılı 2020, 1.

²¹ Yılmaz 2017, 8.

²² Kıa 2013, 63.

kuralları uygulanırdı. Bu durum kanunâmelerle belirlenirdi. Buna göre vezir-i azamdan sonra diğer vezirler, kadıaskerler, nişancı ve defterdar divandaki yerlerini alırlardı.²³ Çözümüne kavuşturulamayan sorunlar; vezir-i azamın konağında ele alınarak karara bağlanırdı. Din ve makam ayrımı yapılmaksızın herkes, hakkını burada arardı.²⁴

Devletin idaresinde üç farklı memur sınıfına ihtiyaç duyulmuştu. Bunlar askerler, bilgisi ve basireti ile idari işlerin yürütülmesinde sorumlu vezirler ile devletin gelir ve giderlerini kontrol eden maharetli ve zeki memurlardı. Atama, terfi ve azillerde yegâne güç sahibi padişahlara aitti.²⁵ Padişahın ise halkın nazarında temsilcileri memurları olduğu için görev ve sorumluluklarına göre davranmaları gerekirdi. Padişahın, bürokratlarıyla onların hizmetindekilerin istihdamlarından maaşlarına kadar düzenlemeler,²⁶ atama ve aziller divanda görüşülerek karara bağlanırdı. Divandaki, kararları kayıt eden Emin-i Ahkâm bürosu bulunurdu.²⁷

Fatih'e kadar idari kadrolara atama, terfi ve azillerde padişahların oluru gerekmektedir. Fatih'ten itibaren atama, terfi ve azillerde padişahın yetkisi kısmen divana verilmiş ise de kanun ve teamüllere bağlı kalınırdı. Atama ve aziller de belirli kuralların olması yönetime bir ahenk ve dinamizm katmıştı. Kanunî döneminde, bürokrasiye yapılan atama ve azillerde bu anlayışa pek uyulmadığı; teamüllere aykırı görevlendirmeler yapıldığı için devlet ricalinde huzursuzluk oluşmuştu. Mustafa Âlî, sistemdeki bozulmanın ana sebebinin; aşağı kimselerin yüksek makamlara atanması olarak belirtmişti. III. Murad döneminde ise kanun-ı kadîmin bozulması ile atama ve azillerde liyakatin yerini iltimas ve rüşvetin alması, mansıpların hak etmeyenlere verilmesi,²⁸ yaşanan yönetim bunalımının nedenleri arasında yerini almıştı. III. Mehmed döneminde de devletin idarî yapısı üzerinde etkili olan üst bürokrasiye atamalarda usulsüzlükler ile kan bağı etkili olmuştu. Padişah bu durumda o kadar muzdarip olmuştu ki “ Dünyada doğru sözlü kimse bulamadım” diyerek haksızlıklar karşısında serzenişte bulunmuştu. Onun serzenişinde; Şeyhülislam Bostan-zade Efendinin cahil kardeşini Rumeli Kazaskerliğine atattırıp oğlunu da Selanik Kazasının yönetici olması için uğraşması etkili olmuştu. Bu duruma benzer bir hadiseninde babası (III. Murad) döneminde yaşanmış olduğuna: Mevlana Sadettin'in, Şeyhülislam olarak atanmasının ardından önemli makamlara oğullarının atanması için gayret ettiğine değinmişti.²⁹

Tımar Sisteminde Atama ve Aziller

Osman Bey, mülki yapılanmayı tımar sistemi üzerine kurarak³⁰ dinamik ve güçlü yönetim ağının işlerliğinde tımar sisteminin belirleyici olmasını amaçlamıştı. Bu doğrultuda Fatih, yönetim ağını bu sistem üzerine kurmuş,³¹ İdris-i Bitlisi'nin; Yavuz'a, tavsiyeleri ile olgunluk çağını kazanmış,³² Kanunî döneminde ise klasik şekline kavuşmuştu.³³

Devletin sınırlarının genişlemesi; siyasi, askerî ve sosyo-ekonomik yapının oluşturulması ile idari kadro ve hizmetkârlarının oluşturulmasını gerektirmişti. Bu bağlamda “...kılıca yaramayanlara tımar tevcih itmeyesin...” ve “...adem-i ikdidarı olanlara tımar virilmek emr idüb buyurdum ki...”³⁴ tımarın kimlere verileceği belirtilmişti. Tımar sistemi ile yöneticilerin hizmetlerine mukabil statülerine göre toprak tevziatında bulunulmuştu. Has, zeamet ve tımar olarak belirlenen toprak sisteminin sınıfsallaştırılmasında; devlet kapısındakilerin statü ve görevleri ile gelirleri arasındaki bağ etkili idi. Bu sistemde; gelir ile görev süresi ile sınırlandırılmıştı. Has; padişahlara, sultanlara, vezir-i azamlar ile beylerbeylerine verilen, yıllık geliri 100.000 akçeden fazla olan topraklardı. Zeamet; yıllık geliri 20.000 ile 99.999 akçe olan topraklara denirdi. Sancakbeyi, kale dizdarları ile merkezi yönetimdeki

²³ Mumcu 1976, 39.

²⁴ Schweigger 2014, 203.

²⁵ İnalçık 2015, 23.

²⁶ Lybyer 2011, 163.

²⁷ Akgündüz 1990, 214.

²⁸ Öz 2010, 193.

²⁹ Çerçi, 2000, 133-34.

³⁰ Aşıkpaşaoğlu 2011, 30.

³¹ Kılıçbay 2010, 274.

³² Aktan, Dileyici ve Saraç 2002, 2.

³³ Cin 2016, 85.

³⁴ BOA MD 26, s. 100, h. 257.

divan kâtiplerine verilirdi. Tımarlar ise 1.000 ile 19.999 akçe hasıllata sahip topraklardı. Tımar da kendi içinde sınıflandırılmıştı. Birincisi; hizmet tımarı olup camii görevlileri ile saray hizmetçilerine, ikincisi mustahfız tımar; kale komutanları ile askerlerine, üçüncüsü ise eşkinci tımarı; tımarlı sipahilere verilenler idi.³⁵ Yönetim yapısının işleyişinde; askerî, idari görevlilerin hizmetlerine mukabil toprak tevcihatında bulunurdu. Yerinde yönetim anlayışı ile halkın sorunlarının çözümü için daha hızlı kararların verilmesi sağlanırdı. Özellikle taşra idaresindekilerin gelirleri statülerine göre belirlendiği için başarı ya da başarısızlık atama, terfi ve azillerde dikkat edilen hususların başında gelirdi. Devlet kapısındakilerin gelirlerini artırma gayretleri, devletin daha dinamik oluşu ile işlerliğini sağlamış, bürokratlar ile memurlar terfi için güdülenmişti. Şehr-i Zor Defter Kethüdası, terfi ettirilerek sancakbeyliğine atanmıştı.³⁶ Devlet görevinde başarılı olanlar bir alt makamdan üste makama terfi ettirildiği gibi hizmetinde yararlılık gösterenlerin gelirleri de artırılırdı.³⁷ Görevini ihmal edenler³⁸ ile görevlerini yerine getirmeyenlerin³⁹ mansıbları ellerinden alınarak azledilirdi.

Tımar sistemi üzerine yönetim sistemi kurulurken; sadakat, liyakat, başarı temel ölçüt olarak belirlenirken, aksi durumlarda ise cezaî müeyyidelere başvurulması devletin dinamik yapısı ile gelişimine olumlu katkılar sağlamıştı.

Osmanlı Merkez ve Taşra Yöneticilerinin Simgeleri

Osmanlı idari yapısının dinamik gücü; başarı ve başarısızlıklar ile bu değerlerin bileşkesi olan liyakat üzerine kurulmuş ayrıca padişahın mutlak irade ve idaresine bağlılık temel ilke olarak belirlenmişti. Padişahlar, kurumların işlerliği ve işlevselliği için idari, adli ve mali vs. müesseselere atamalar yaparak buraların düzenlenmesini sağlardı.⁴⁰ Askerleri ile tebaasına adaletli olup güçsüzü koruyup zalimi de cezalandırırlardı.⁴¹ Devlet kapısındakilerin; haksızlıkları, gayr-i ahlaki davranışları,⁴² içki içip halka zulüm yaparak din büyüklerine hakaret etmeleri,⁴³ emir ve kurallara uymayarak suç işlemeleri,⁴⁴ hırsızlıklarıyla maruf olmaları,⁴⁵ devlet malını zimmetlerine geçirmeleri⁴⁶ gibi halleri teftiş edilirdi. Suçlu bulunanların kararları, dinen ve örfen geçersiz sayılarak azledilirdi.⁴⁷ Devlet kapısındakiler ile tebaayı birbirinden ayırmak için semboller kullanılmıştı. Padişahın, taşradaki en alt yöneticiye kadar; bunların, giyim ve kuşamları farklılık gösterirdi.

Devlet kapısındakilerin giyim kuşamlarının belirlenmesinde; Orhan Beyin; askerlerinin çoğalması nedeniyle Ali Paşa öneride bulunarak tebaadan farklı; askerlerin kızıl bört, bey ile yanındakilerin de ak bört giyinmelerini tavsiye etmişti. O zamanları Amasya'da bulunan Hacı Bektaş-ı Veli'den icazet alınarak padişahlar, beyler ak bört giyinmişlerdi.⁴⁸ Bu simgeler zamanla değişime uğramıştı. Yasama, yürütme ve yargı gücünü şahsında temsil eden padişahların yedi tuğu, veziriazamların beş tuğu bulunurdu. Beylerbeylerinin iki ile üç tuğu, sancakbeylerinin bir tuğu vardı.⁴⁹ Güç ve makamlarını gösteren simgelerinin yanı sıra tebaadan farklı giyim kuşamlarıyla da dikkat çekerlerdi. Orhan Bey, tebaa ile memurlarının giyim ve kuşamlarıyla statüleri hakkında bilgi: "Devlet memurlarıyla saray mensupları birbirlerinden başlarında bulunan kavuklar, sırtlarındaki kaftanlar, bellerine sardıkları kuşaklar, ayaklarına giydikleri pabuçlar ve en nihayet başlarında ve önlerinde taşıdıkları sorguçlar, tuğlar ve âlemlerle ayırt ..." edilmesini sağlamıştı. Osman Bey'in, kırmızı börtünün üstüne beyaz sarık sardığı, sırtında ise cübbesinin bulunduğu, entarisinin mavimsi, üstlüğünün ise kahverengi

³⁵ Yılmaz 2017, 75-76.

³⁶ BOA MD 54, s. 10, h. 30.

³⁷ BOA MD 54, s. 1, h. 1.

³⁸ BOA MD 54, s. 7, h. 17.

³⁹ BOA MD 48, s. 33, h. 93.

⁴⁰ Akgündüz 1990, 76.

⁴¹ Şeyhoğlu Mustafa 2013, 69.

⁴² BOA MD 74, s. 44, h. 150.

⁴³ Serin vd. 1994, 23.

⁴⁴ Uslu vd. 1998, 153.

⁴⁵ BOA MD 8, s. 7, h. 81.

⁴⁶ BOA MD 27, s. 284, h. 678.

⁴⁷ BOA MD 27, s. 289, h. 692.

⁴⁸ Oruç Beğ, 2014, 18-19.

⁴⁹ Jenkins 2015, 25.

olduğu, Murad ile I. Bayezid'in, üstlüğünün de kırmızı olduğu, baş kısımlarında ise altın üsküfün bulunduğu, I. Mehmed'in entarisinin ise yeşil olduğu bilinmektedir.⁵⁰ Vezir-i azamların da giyim kuşamları diğer yöneticilerden belirgin bir şekilde: "Vezir-i azamın sarığı, 12 kürekçinin çektiği yeşil tenteli barkası ... onu düşük rütbeli tüm memurlardan..." ayırt ettirirdi.⁵¹ Vezir-i azamlığın en büyük nişanesi mühür olup azilleri ile ellerinden alınarak yeni vezir-i azama verilirdi.⁵² Devlet kapısındaki güçlerinin nişanesine olarak üç tuğu verilir ayrıca padişahlar, "ulu vezir" diye hitap ederlerdi.⁵³

Osmanlı yönetim sisteminde görevlilerin, görev ve statülerini belirten sembol ile giyim kuşamları bulunmaktaydı. Divan üyesi vezirler samurdan kürk, kazaskerler ile defterdarlar sadece kürk giyerlerdi. Taşra yöneticilerinin de giyim kuşamları tebaadan ayrılmaktaydı. Beylerbeyi ile sancakbeyi kaftan giyerlerdi.⁵⁴ Kazalarda adli, idari ve belediye işlerinden sorumlu kadıların⁵⁵ tuğları bulunmamakla beraber giyim ve kuşamları tebaadan farklı olup; "...ince kumaş üzerine koyu mor renklerin hâkim olduğu elbiseler..." giyerlerdi.⁵⁶ Atlarında, mor saçaklı örtü bulunurdu.⁵⁷ Toplumsal statülerinin bir gereği olarak devlet protokolündeki yerlerini gösteren bazı lafızlar da: "Kudvet-i kuzâtü'l-islâm, umdet-i vülâti'l-enam, mûmeyyiz-i helâl ani'l-harâm" kullanılırdı.⁵⁸ Osmanlılar hiyerarşik devlet düzeni içerisinde idari ve kazaî yetki ve sorumluluklara sahip yöneticilere bazı namzetler vermişlerdi. Böylece vakarlarıyla mütenasip bir şekilde görev ve sorumluluklarına göre davranmaları sağlanmıştı.

Osmanlı Merkez ve Taşra Yapılanması

Osmanlılar, Selçuklu, İlhanlı ve Memlûkluların yanı sıra Anadolu Beyliklerinin devlet teşkilatlanmalarından da esinlenerek yönetim sistemlerini kurmuşlardı. Bürokrasinin insan kaynağını oluşturan medreseleri kurarak kurumsal yapıya güç ve ivme kazandırmışlardı.⁵⁹ Kurumsal yapının oluşumunda mutlak monarşik⁶⁰ anlayış ile teokratik⁶¹ yapı belirleyici idi. Yönetim yapısı zamana ve ihtiyaçlara göre yenilikçi bir zihniyetle belirlenerek merkezde; Divân-ı Hümâyûn, taşrada ise eyalet, sancak, kaza ve karye/köy olarak belirlenmişti.⁶²

Osman Bey, halkın talep ve ihtiyacına bağlı olarak kadılık makamını kurarak Dursun Fakih'i kadı olarak atamıştı.⁶³ Sınırların genişlemesiyle bazı sorunlar çıkmış ve sorunların çözüme kavuşturulması gerekmişti. Aşiret yapılanmasına bağlı olarak gazilere, fethettikleri yerlerin yönetimi verilmişti. Beyliğin ilk subaşı olarak da Alp Gündüz, Karahisar Sancağına atanmıştı.⁶⁴ İbn Kemal, Osman Bey'in devlet işlerini görüşüp karara bağladığı divan hakkında bilgi vermektedir. Ayrıca bu uygulamanın biraz sathi kaldığına da değinerek tam anlamıyla Divân-ı Hümâyûnun, Orhan Bey döneminde teşekkül ettiğine de değinmektedir.⁶⁵

Orhan Gazi, tebaanın sorunlarının çözümü hususunda; Molla Alaeddin'in yanına giderek şer'î konulara vakıf olmadığını belirterek şer'î sorunların çözümü için yardımcı olunmasını istemişti. Molla Alaeddin, talebelerinden Çandarlı Kara Halil'i, bu iş için görevlendirmişti. Çandarlı, İznik Kadılığına atandıktan bir süre sonra başkent (Bursa) müderrisliğine terfi ettirildi. I. Murad döneminde ise ikbali parlayarak Kazaskerlik makamına atandı. Çandarlı Kara Halil, hukuk alanında yaptığı hizmetlerin yanı

⁵⁰ Ali Seydi Bey (TY), 83-84-85.

⁵¹ Jenkins 2015, 27.

⁵² Halaçoğlu 2003, 11.

⁵³ Taneri 2019b, 110.

⁵⁴ Çabuk, 1996, s. 93.

⁵⁵ İlber 2016, 41.

⁵⁶ Yılmaz 2021b, 119.

⁵⁷ Bassano 2011, 81.

⁵⁸ Ortaylı 2008, 273.

⁵⁹ Köprülü 2004, 149.

⁶⁰ Feridun 2011, 62.

⁶¹ Lybyer 2011, 49.

⁶² Yılmaz 2021b, 1521.

⁶³ Aşık Paşaoğlu 2011, 30.

⁶⁴ Oruç Beğ vd. 2011, 28.

⁶⁵ Kazıcı 2011, 172.

sıra yeniçeri ocağının kurulmasına da öncülük etti.⁶⁶ Paşanın, devlet teşkilatlanmasında gösterdiği gayret ve irade, ülke genelinde idari yapının oluşumuna önemli katkılar sağladı.⁶⁷ Orhan Bey, vezirlik makamını kurarak⁶⁸ sadakat, bilgi ve tecrübelerine göre vezir-i azamlar atadı. Vezir-i azamlar, merkez ve taşradaki⁶⁹ yöneticiler ile askerî ve ilmiye sınıfindakilerin atama ve azillerinde sorumlu tutulmuşlardı.⁷⁰ Ancak bürokrasiye atama, terfi ve azillerde son söz padişaha aitti.⁷¹ I. Murad, Rumeli Beylerbeyliğini kurarak hocası Şahin Paşa'yı, beylerbeyi olarak atadı.⁷² Merkezi yönetimi daha da güçlendirmek ile taşrada yarı otonom statüdeki beyleri kontrol edebilmek için başkenti Edirne'ye taşıdı.⁷³ I. Bayezid de idari yapılanmayı sürdürerek Anadolu Beylerbeyliğini kurup taşra idarisinin; mali, idari ve askerî yapısının oluşumunda sancakları baz aldı.⁷⁴

Fatih, tebaanın din ve ırkına bakmaksızın adil yönetim anlayışını yönetiminde hâkim kılmaya çalıştı. Sırp kökenli bir yeniçeri: "Türkler, hem kendilerine hem de din ayrımı yapmadan yurttaşlarına ve vasal ülkelere karşı adildir" diyerek tebaa arasında herhangi bir ayrımın olmadığını belirtmişti. Padişah; askerî organizasyon şeklinde olan devlet yapılanmasını, Kanunnâmesiyle yeniden düzenleyerek müesseseleri sağlam bir temel üzerine oturtmuştu. Kanunnâmesi, devletin ilk anayasası olmasının yanı sıra devlet kapısındakilerin durumu ile idari yapının oluşumu hakkında hükümler içermekteydi.⁷⁵ Halil İnalçık: "Osmanlı kanunnâmeleri, devletin siyasi, idari, mali işlerini objektif hukuk kuralları çerçevesinde kontrol altında tutmakta, tüm tebaaya can ve mal güvenliği vermekte, ona bir hukuk devleti karakteri kazandırmakta..."⁷⁶ demişti. Padişah, yönetimde keyfilikten ziyade hukuk kurallarını benimseyerek Divân-ı Hümâyûnun yapısı, çalışması ile işlevselliğine dair⁷⁷ yenilikler yaparak Kanunnâme ile merkez ve taşra idarecilerinin yazışma şekillerindeki hitaplara⁷⁸ kadar kurumsal yapılanmaya; ahenk, disiplin ve dinamizm kazandırıldı. Çağın gereklerine göre kurumlar düzenlenmiş; bu anlayış, Yavuz'da hayat bulmuş, Kanunî döneminde ise olgunluk çağına kavuşmuştu.⁷⁹

Taşra yönetiminin en yetkili mülki amiri; askerî, idari yetkilere sahip⁸⁰ beylerbeyleri, padişahın oluruyla atanırlardı.⁸¹ Görev yerlerinde başarılı olan beylerbeyleri; taşra idaresinde, merkezi yönetime vezir olarak terfi ettirilirdi.⁸² Bu nedenle beylerbeyleri taşrada üstün hizmet gösterme gayretinde bulunurlardı. Eyalet divanını toplarlardı, alınan kararları Divân-ı Hümâyûna arz ederlerdi. Alınan kararlarda haksızlığa uğradığını düşünenler, divana arz-i hal sunabilirdi. İdari işlerin yürütülmesinden, vergilerin toplanmasına kadar görevler beylerbeylerinin uhdesindeydi.⁸³ Eyaletlerde tebaanın güvenliğinin⁸⁴ yanı sıra sipahilerin de atama, terfi⁸⁵ ile azil işlemleri vs. idari işlerin yürütülmesinde sorumluydular. Erzurum Beylerbeyi, kale dizdarı ile oğullarının hırsızlık yaparak hisar-erlerinin maaşlarını zimmetine geçirdiklerini divana arz etmesi üzerine beylerbeyi azledilip ailesiyle Kıbrıs'a sürgüne gönderilmişti.⁸⁶

⁶⁶ Akça 2010, 48-49.

⁶⁷ Taneri 2019a, 169.

⁶⁸ Matrakçı Nasuh 2019, 135.

⁶⁹ Kıa 2002, 63.

⁷⁰ Akgündüz 1990, 211.

⁷¹ Lybyer 2011, 165.

⁷² Ortaylı 2008, 251.

⁷³ İnalçık 2011a, 112.

⁷⁴ Ortaylı 2008, 252-253.

⁷⁵ Ayverdi 1983, 169.

⁷⁶ İnalçık 2011a, 58.

⁷⁷ Ortaylı 2008, 216-219.

⁷⁸ Akgündüz 1990, 331.

⁷⁹ Yılmaz 2021b, 54.

⁸⁰ Akgündüz 1990, 219.

⁸¹ Yılmaz 2021b, 100.

⁸² Halaçoğlu 2003, 12.

⁸³ Yılmaz 2021b, 100-101.

⁸⁴ Serin vd. 1994, 8.

⁸⁵ İnalçık 2011b, 78.

⁸⁶ BOA MD 10, s. 202, h. 307.

Stephan Gerlach; padişahın buyruğuyla beylerbeylerinin sefer masraflarını karşılayıp sefere katıldıklarını belirtmektedir.⁸⁷ Bunların, ordunun iâşesinden,⁸⁸ askerlerin sefere götürülmesine kadar sorumlulukları da vardı.⁸⁹ Sefere katılmayanların: "...Memleketin hıfz u hirâsetinde ve re'âyâ ve berâyânın zabt ve sıyânetinde mücidd ü merdâne olup" ümerâ ile zü'amâ ve tımar sahiplerinin yoklamasını yapıp "ism ü resmleri" başkente gönderilirdi.⁹⁰ Beylerbeyleri, tebaanın güvenliğini sağlamakla görevli oldukları gibi her an bir sefer için de hazırlıklı olurlardı.⁹¹ Niğde Beylerbeyi, sipahi ve il erleri ile eşkiyanın üzerine vararak şer'i şerife göre eşkiyayı cezalandırmıştı.⁹² Kocaili Beyi, alaybeyini sefere katılmadığını divana şikâyet ederek azledilmesini sağlamıştı.⁹³ Görev yerlerinde mahiyetindekilerden, başarılı ya da başarısız olanların terfileri ile cezalandırılmaları için divana tezkere sunabilirdiler. Bunların, geniş yetkilerle donatılmaları özerk statüdeymiş gibi algılanmalarına neden olmamalıdır. Taşraya hazine ile kadının atanması,⁹⁴ kontrol edildiklerini göstermektedir.⁹⁵ Rakka Sancakbeyi, görevini yerine getirmediği için sancağı harabeye dönmüş, vergiler tahsil edilememişti. Diyarbekir Beylerbeyi durumu divana arz emesi üzerine sancakbeyinin: "hıfz u hirâsetde sa'y ve ihtimam üzre" olması gerektiği, şayet emre uymazsa özrünün makbul olmayıp gereğinin yapılacağı belirtilmişti.⁹⁶ Bağdad Beylerbeyine gönderilen hükümde ise Refahiye Beyinin beş nahiyeden ikisinin vergisini gönderip üç nahiyenin gelirlerini zimmetine geçirdiği, zimmetinde ne kadar "mal-ı mirî" varsa alınarak azledilip hakkında şer'i şerife göre karar verilmesi buyurulmuştu.⁹⁷ Yukarıdaki hükümlerin genelinden de anlaşılacağı gibi beylerbeyleri; halkın can, mal ve namusunun korunmasında⁹⁸ ve devletin haklarının; vergi, sefere katılma, imar ve iskân vs. muhafazasında sorumluydular.

Eyaletlerin bir alt yönetim yerleri sancaklardı. Buraların yöneticileri genellikle devlet sistemi içerisinde en alt rütbeden kendilerini ispatlayarak üst makamlara gelenler arasında seçilirdi.⁹⁹ Sancaklar, askerî ve idari yetkilere sahip dirlik sahiplerince yönetilirdi.¹⁰⁰ Sancakbeyleri, kayd-u hayat şartıyla atanmayıp padişahın ölümüyle beratları yenilenirdi.¹⁰¹ Tebaadan kanuna göre vergileri tahsil ederek hazine-i âmireye teslim ederlerdi. Kanuna ve deftere göre vergiyi tahsil etmeyenler, te'dib ve ta'zir edildikleri¹⁰² gibi sancakları da alınarak azledilirdi.¹⁰³ Devlet hazinesine verilmesi gereken parayı zimmetine geçirenler azledilerek haslarına el konulurdu.¹⁰⁴ Halka zulüm yapıp defterde ve kanunda olmayan vergiler ihdas eden Kilis Sancakbeyi görevinden azledilmişti.¹⁰⁵ Sancakbeyi ile kolluğun halka zulümleri, Trabzon Müftüsünce divana arz edilmesi üzerine bahsi geçenlerin teftiş edilerek dosyalarının divana gönderilmesi emredilmişti.¹⁰⁶ Sancağın güven ve huzurunun sağlanmasında sancakbeyleri sorumluydular.¹⁰⁷ Bu nedenle sancak dâhilinde eşkiyayla mücadele ederek huzuru sağlamaları gerekirdi.¹⁰⁸ Memurların görev yerlerinde olup olmadıklarını tespit edip sicili (dosyayı) divana gönderirdi. Vazifelerine gitmeyenlerin tımarlarını alıp azledirdi.¹⁰⁹ Sefer

⁸⁷ Gerlach 2007, 94.

⁸⁸ BOA MD 32, s. 293, h. 536.

⁸⁹ BOA MD 32, s. 282, h. 516. Ayrıca beylerbeyinin sefere katılmasına dair hükümler; BOA, MD 32, s. 244, h. 453, BOA, MD 32, s. 243, h. 450, BOA MD 32, s. 243, h. 451.

⁹⁰ BOA MD 32, s. 242, h. 448.

⁹¹ BOA MD 10, s. 216, h. 327.

⁹² Serin vd. 1994, 66.

⁹³ BOA MD 8, s. 5, h. 58.

⁹⁴ Barkey 2011, 39.

⁹⁵ Serin vd. 1994, 28.

⁹⁶ BOA MD 27, s. 318, h. 756.

⁹⁷ BOA MD 27, s. 289, h. 692.

⁹⁸ BOA MD 10, s. 193 h. 290.

⁹⁹ Jorga 2016, 239.

¹⁰⁰ Akgündüz 1990, 220.

¹⁰¹ İnalçık 2010, 75.

¹⁰² BOA MD 23, s. 185, h. 391.

¹⁰³ BOA MD 71, s. 17, h. 35.

¹⁰⁴ Serin vd. 1994, 82.

¹⁰⁵ Serin vd. 1994, 70.

¹⁰⁶ Uslu vd. 1998, 103.

¹⁰⁷ BOA MD 22, s. 26, h. 56. Sancakbeylerinin güven ve huzuru sağlamalarına dair başka hükümler; BOA MD 47, s. 140, h. 347, BOA, MD 47, s. 141, h. 369, BOA, MD 69, s. 67, h. 120, BOA, MD 74, s. 20, h. 88.

¹⁰⁸ BOA MD 47, s. 10, h. 27.

¹⁰⁹ BOA MD 22, s. 28, h. 60.

zamanında birlikleriyle beylerbeyinin emrinde sefere katılırlardı.¹¹⁰ Mora Sancağında, tebaadan bazılarının düşmanla iş birliği yapmaları nedeniyle suçluların bulunarak küreğe konulması ve sancağın muhafazası için çalışılması sancakbeyine emredilmişti.¹¹¹

Kadılar, kazaların adli, idari ve belediye hizmetlerini yürütürlerdi.¹¹² Kadıların, atama ve azillerinde ise kazaskerler ile şeyhülislam sorumluydular.¹¹³ Kaza genelinde güvenliği sağlayıp eşkıya ile mücadele ederlerdi.¹¹⁴ Başkentini ihtiyaç duyduğu yiyecek malzemelerini hazırlatıp gönderirlerdi.¹¹⁵ Aksaray Kadısı, İstanbul'un zahiresinin temininde ihmalkâr davrandığı için azledilmişti.¹¹⁶ Kadılar, kazada sefere gitmeleri gerekenler ile seferde muaf olanları temessüğe¹¹⁷ göre tespit ederek divana arz edip azilleri ile dirliklerinin alınmasında etkili olurlardı.¹¹⁸ Ordu Kadısı, divana arz sunarak Çeşme Dizdarının haksızlığı ile hukuksuzluğundan bahsettiği için dizdar azledilmişti.¹¹⁹

Kadıların asli görevlerinin başında adaleti sağlamaları gelmekte idi. Adaletten ayrılarak herhangi birinin tesiri altında kalıp¹²⁰ ya da rüşvetle karar vermeleri¹²¹ kötü alışkanlıklara sahip olup fuhuş yapmaları,¹²² gibi mesleğin vakarına yakışmayacak halleri¹²³ ile görevlerini ihmal etmeleri ya da suistimalleri azil ve te'dibleri için bir gerekçe oluştururdu.¹²⁴ Görevlerini suistimal ederek kanuna ve deftere göre¹²⁵ vergi tahsil etmeyen kadılar azledilmişlerdi.¹²⁶ Erzurum'da, bazı binaların yapımı için yüz kadar mimar, dülger ve kalfaya ihtiyaç duyulmuştu. Herhangi bir mazeret gösterilmeden ustaların gönderilmesine aksi takdirde azledilip öldürüleceği belirtilmişti.¹²⁷ Sancakbeyi, seferdeyken bazı nahiy kadıları, bâd-ı hevâ ve cürm-i cinâyet vergilerini zimmetlerine geçirerek sancağın mahsulünü de gaspettikleri divana arz edilmişti. Bu hususta katiyen rızâ-i şerifin olmadığı belirtilerek kadılar te'dib edilmişti.¹²⁸ Kadıların, suçlularla irtibatlı olmaları dahi te'dibleri için gerekçe oluştururdu.¹²⁹ Bunların, teftişlerini mehayif müfettişleri yaparlardı.¹³⁰ Teftişin sonunda ayrıntılı bir dosya hazırlanarak Divân-ı Hümâyûna arz edilirdi.¹³¹ Suçları sübuta erenlere; azil cezasının yanı sıra sürgün vs cezaları da verilir.¹³² Varna'da, küffara tereke satanların duyulması üzerine kadı uyarılarak azledilmekle kalınmayacağı gibi çeşitli cezalara çaptırılacağı da belirtilmişti.¹³³ Kırşehir Kadısı teftiş sonunda suçlu bulunarak Kadiaskerin muvaffakiyeti ile Kıbrıs'a sürülmüştü.¹³⁴

Kadılar; kazada adli, idari ve belediye görevlerinin yoğunluğundan¹³⁵ dolayı padişaha, arz-ı hal sunup padişahın oluruyla nahiyelere naib atayabilirlerdi.¹³⁶ Naiblerin görev ve sorumluluklarını kadılar,

¹¹⁰ Uslu vd. 1998, 11.

¹¹¹ BOA MD 10, s. 211, h. 320.

¹¹² Barkey 2011, 39.

¹¹³ Aydın 2017, 33.

¹¹⁴ BOA MD 74, s. 13, h. 34.

¹¹⁵ BOA MD 24, s. 84, h. 227.

¹¹⁶ BOA MD 27, s. 30, h. 84.

¹¹⁷ **Temessük**: Senet, hüccet, borç için alına kâğıt. Ayrıntılı bilgi için bkz.: M. Ali Ünal, Osmanlı Tarih Sözlüğü, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2011. s. 677

¹¹⁸ BOA MD 74, s. 22, h. 94.

¹¹⁹ BOA MD 8, s. 2, h. 17.

¹²⁰ Ortaylı 2008, 199.

¹²¹ BOA MD 48, s. 171, h. 477.

¹²² BOA MD 74, s. 16, h. 41.

¹²³ BOA MD 71, s. 29 h. 56.

¹²⁴ Yılmaz, 2021b, 118.

¹²⁵ BOA MD 71, s. 69, h. 140.

¹²⁶ BOA MD 23, s. 87, h. 177.

¹²⁷ BOA MD 32, s. 315, h. 570.

¹²⁸ BOA MD 74, s. 8, h. 20, BOA, MD 27, s. 336, h. 804, BOA, MD 27, s. 328, h. 20, BOA, BOA MD 27, s. 326 h. 777, MD 69, s. 334, h. 646, BOA MD 69, s. 299, h. 588. Kadılar hakkında adaletli davranmayıp tebaayı geçim kapısı olarak gördükleri hakkında özellikle XVI. yüzyılın sonlarına doğru pek çok hükümlerin bulunması dikkat çekmektedir.

¹²⁹ Serin vd. 1994, 13.

¹³⁰ Demir 2010, 45.

¹³¹ Yılmaz 2021a, 1530.

¹³² Demir 2010, 45.

¹³³ BOA MD 69, s. 231, h. 460.

¹³⁴ BOA MD 27, s. 342, h. 820.

¹³⁵ Yılmaz 2018, 427.

¹³⁶ İnalçık 2005, 107.

belirlerlerdi.¹³⁷ Bu şekilde kazaya gidemeyen tebaanın sorunu, bulunduğu yerde çözüme kavuşturulurdu. Naiblerin hukuk bilgilerinin yanı sıra güvenilir kişiler olmaları ile ahlaki değerlere sahip olup kötü üne sahip olmamaları gerekirdi.¹³⁸ Naib Mustafa, şarap içerek tebaaya zulüm yaptığı için azledilmişti.¹³⁹ Naib Ali'nin, buğday çalıp asi Araplara satıp ekmeğin tartısında hile yaptığı için azledilmesi üzerine durumun araştırılmasına, suçun sübuta ermesi halinde şer'an gereğinin yapılmasına karar verilmişti.¹⁴⁰ Naib Ali, fukaranın akçelerini sebepsiz alıp zulmettiği için azledilmişti.¹⁴¹ Naiblerden, bazıları eşkıya ile iş birliği yaparak onların zulümlerine göz yummuşlardı. Naib Hasan, eşkıyanın eline hüccet vererek tebaanın mağdur edilmesine neden olmuştu.¹⁴² Haklarında çeşitli suç unsurlarına dair şikâyette bulunan naiblerin teftişleri, kadılarca yürütülürdü.¹⁴³ Bunların, teftişleri tamamlanarak suçlarının kesinleşmesiyle azillerine karar verilirdi.¹⁴⁴

Osmanlı Bürokrasisinin İnsan kaynakları

Osmanlı'nın patrimonial yönetim sisteminin ihtiyaç duyduğu bürokratik yapısı, padişahın ihsanıyla oluşmuştu. Bürokrasisinin oluşumunda: Orta Asya'dan itibaren uygulanan örf ve toplumsal normlar; Türklerin, İslam Dinini kabul etmeleriyle intibak edip kendi özllerinde oluşturdukları kültürel yapı ile göç sahalarının Avrupa'ya kadar uzanmasıyla tarihi süreçte elde ettikleri tecrübeler etkili olmuştu.¹⁴⁵ Osmanlı kanunnâmeleri ve hukukî tahlilleri üzerine çalışmalar yapan Ahmet Akgündüz, özellikle Fatih'in hazırlattığı teşkilât Kanunnâmesi ile bürokrasinin nasıl oluşturulduğu; atama, terfi ve aziller vs. hakkında açıklamalarda bulunmuştur.¹⁴⁶ Devletin bürokratik kadroları çok uluslu olmasına rağmen aynı amaç etrafında devletin ikbali ve halkın huzuru için gayret edilmesi, siyasi yapıya dinamizm ve güç vermişti. Değişik ırk ve kültürlerdeki bürokratik yapının harcını oluşturan insanlar "şer'î ve örfî" değerler etrafında birleşerek hizmet etmişlerdi.

Medreseler

Osmanlılar, beylik dönemlerinden itibaren medreseler kurup ilim üzerine yükselen bir devlet oluşturmak için çalışmışlardı. Orhan Gazi, İznik'in fethinin ardından ilk medreseyi kurmuş, Davud-ı Kayserî'yi, müderris olarak atamıştı. Orhan Gazi, Bursa'yı fethettikten sonra hisardaki kiliseyi, medreseye çevirmişti. Medreselerin kurulup gelişmesine: I. Murad, I. Bayezid, I. Mehmed ile II. Murad da öncülük etmişlerdi.¹⁴⁷ Burada medreselerin kurulup gelişmesinden, eğitim-öğretim faaliyetlerinden ziyade bürokrasinin ihtiyaç duyduğu nitelikli insan gücünün yetiştirilmesine katkıları ile medreselerin bozulmasının idari yapı üzerindeki menfi/olumsuz tesirlerine değinilecektir.

Fatih, İstanbul'un fethinin ardından şehirdeki kiliselerden sekizini, medreseye çevirerek dönemin ünlü âlimlerini müderris olarak atamıştı.¹⁴⁸ Ayasofya ile Sahn-ı Seman Medreselerini kurması, eğitim alanındaki önemli bir hamlesiydi. Sahn-ı Seman Medresesi, bürokrasinin oluşturulmasında yönetimin en önemli kurumu olmuştu.¹⁴⁹ Osmanlı devlet ve toplum düzeninin sağlanmasında medreseler XVI. yüzyılın ikinci yarısına kadar önemli rol oynamıştı. Medreselerin işleyişi hakkında dönemin padişahları; "ilmiye kanunnâmeleri" yayınlatarak tedrisatın düzenli yapılmasına gayret etmişlerdi. Fatih, mülâzemet sistemini öğrencilerin medresede mezun olduktan sonra hocalarının yanında tecrübe kazanmaları için oluşturmuştu. Kanunî, "ilmiye Kanunnâmesini" yayınlatarak medreselerin işleyişine dair bazı eleştirilerde bulunmuştu. Fatih döneminde oluşturulan mülâzemet sistemine

¹³⁷ Demir 2010, 47.

¹³⁸ Ortaylı 2008, 198.

¹³⁹ BOA MD 27, s. 281, h. 670.

¹⁴⁰ Serin vd. 1994, 47.

¹⁴¹ BOA MD 27, s. 318, h. 757, BOA, MD 27 s. 344, h. 826. Naiblerin yolsuzluğu ile kanun gücünü kullanarak mal kazandığına dair yine XVI. yüzyılın ikinci yarısında pek çok hüküm bulunmaktadır.

¹⁴² BOA MD 69, s. 298, h. 587.

¹⁴³ Demir 2010, 49.

¹⁴⁴ Demirci Arslan, 2012, 128.

¹⁴⁵ Gümüşçü 2006, 230.

¹⁴⁶ Akgündüz 1990, 90.

¹⁴⁷ Yılmaz 2019, 112.

¹⁴⁸ Uzunçarşılı 2014, 9.

¹⁴⁹ Çelik 2019, 54.

uyulmadığı için talebelerin, iyi bir tedrisattan geçirilmeden mezun edilerek atandıklarından bahsetmişti. Ayrıca liyakatin ön planda tutularak öğrencilerin (danişmend) belirlenen süre içerisinde (beş yıl) mezun edilmeleri, müderrislerin ise herhangi bir mazeretleri olmamaları halinde derslerine devam etmeleri belirtilmişti.¹⁵⁰ Kanunî'nin, medreselerin ıslahındaki amacı; mezunların çoğunun, kamu görevini yerine getirecek ehliyet ve liyakata sahip olmamalarından kaynaklanmıştı. XVI. yüzyıla gelindiğinde disiplinli birde o kadar zor olan liyakata bağlı terfi sisteminde zaman içerisinde bozulmaların yaşanması; müderrislerin birinci derece yakınlarına hocalıkların verilmesi, sistemi yozlaştırmaya başlamıştı.¹⁵¹ Bu çözüme ve bozulmanın emareleri yönetimde hissedilir olmuştu.

Medreselerde gerekli düzenleme ve yeniliklerin yapılamayışı, kurumsal yapının işleyişinde de bazı sorunlara yol açmıştı. İlmiye mensuplarının bu dönem içerisinde adları ilim ve rütbeleriyle bağdaşmayan işlere karışmıştı.¹⁵² Okutulan aklı ilimler; matematik, felsefe, kelâm gibi derslerin yerine zaten okutulan naklî ilimlere daha çok yer verilmesi de bozulmayı hızlandırmıştı.¹⁵³ Medreselere kapasitelerinin üzerinde talebenin alınması ile mezunların atanmasında yaşanan sorunların çözülememesi, yönetim için bir handicap oluşturmuştu.¹⁵⁴ Bütün bu olumsuzluklar; nitelikli insan gücüne gereksinimi artırmış ve XVI. yüzyılın ikinci yarısında bürokraside yaşanan sorunlara giden kapıyı aralamıştı.

Osmanlı Devlet ve toplum yapısının şekillenmesindeki medreselerde: “Kadılar ve fakihler, müderrisler ve muallimler, doktorlar ve tedavi hizmeti veren diğerleri, din adamları ve mutasarrıflar, matematikçiler ve mantıkçılar, astronomlar ve müneccimler, müzikologlar ve kütüphaneciler ile daha düşük oranlarda olmak üzere yöneticiler ve görevliler”¹⁵⁵ yetiştirilirdi. Bu durum medreselerin neden bürokratik ve sosyal yapı için önemli olduğunu göstermektedir.

İslam Diyarında Göç Eden İlim Adamları

İslam diyarında göç ederek bürokrasinin ihtiyaç duyduğu nitelikli insan gücüne katkı sağlayan ilim adamları da bulunmaktaydı. Osmanlılar, gelişmelerinde kılıç kadar akıl ve bilimi referans edinmişler ve bu yolda siyasi ve sosyal yapılarını oluşturmuşlardı. İslam coğrafyasında, ülkelerine davet ettikleri Müslüman bilim adamları, Osmanlı mülküne gelmişlerdi. Osmanlılar, ilim kapılarını âlim ve ariflere açarak devlet kapısında görevlendirip mansıplar vermişlerdi. Rumları, İslam kültürüyle tanıştıranak Osmanlı Devleti'nde yaşayanları, kültür milletine dönüştürmüşlerdi.¹⁵⁶

Padişahlar, ilmin Osmanlı mülkünde yayılıp kök salması için mücadele etmişlerdi. Şam'lı İbnü'l Cezeri, I. Bayezid tarafından davet edilmiş; o da, Osmanlı'nın pek çok şehrinde bulunarak dersler vermiş, Bursa'ya gelerek padişahın iltifatını kazanıp şehzadelere hocalık yapmıştı.¹⁵⁷ Ayrıca medreselerdeki ders programları ile kitapların seçimi gibi pek çok yeniliklere gidilmesinde¹⁵⁸ bunların önemli katkıları olmuştu.

Fatih'in, İstanbul'u fethetmesi: İran, Maveraünnehr gibi yerlerden Osmanlıların yeni başkenti İstanbul'a pek çok âlimin gelmesini sağlamıştı. İlim ülke genelinde gelişmesine önem veren padişah, ülkesine gelen ilim adamlarını taltif etmişti. İslam illerinde gelerek bilgi ve tecrübelerini devletin hizmetine sunan ilim adamları sayesinde medreselerde önemli gelişmeler yaşanmıştı. Özellikle pozitif bilimlerin okutulmasına ağırlık verilmişti.¹⁵⁹ Fatih'in gayretiyle medreselerde okutulan aklı ilimler nedeniyle kısa bir süre sonra matematik, astronomi gibi bilimlerde ünlenen Osmanlı uleması, İslam dünyasında hatırı sayılır hale gelmişti. Dönemin ünlü matematik âlimlerinden Ali Kuşçu, başkente davet edilmişti. Ali Kuşçu da başkente geldikten sonra aritmetik ile astronomi üzerine eserler yazarak

¹⁵⁰ Beyazıt 2014, 36.

¹⁵¹ Lybyer 2011, 223.

¹⁵² Öz 2010, 67.

¹⁵³ Halaçoğlu 2003, 143.

¹⁵⁴ Akdağ 2013, 146.

¹⁵⁵ Akça 2010, 87.

¹⁵⁶ Fodor 2016, 44.

¹⁵⁷ İpşirli 2021, 13.

¹⁵⁸ İpşirli 1988, 274.

¹⁵⁹ İpşirli 2021, 16.

Molla Lütfi, Mirim Çelebi gibi önemli matematikçileri yetiştirmişti.¹⁶⁰ Bu anlayış XVI. yüzyılın ikinci yarısında zamanla yerini tek düzeliğe bırakarak yenileşmenin ve ilerlemenin öncülüğünü yapamamıştı.

Devşirme Sisteminde Atama ve Aziller

Devşirilen çocuklar, eğitim ve öğretimleri için enderûna gönderilirdi. Savaş esirleri arasında zeki, kabiliyetli olanlar belirli aşamalardan geçirildikten sonra yeteneklerine göre sınıflara ayrılırlardı. Türk-İslam adet ve inançlarına göre yetiştirilirdi ki bunlara pençik oğlanları denilirdi. Pençik oğlanları: “Osmanlı bürokrasisi ile kapıkulu ordusunun” genelini oluştururdu. II. Murad, devşirme kanunu çıkararak sekiz ile on iki yaşları arasındakilerden fiziken bir kusuru olmayanlar ile ahlaklı ve zeki çocukların devşirilmesini buyurmuştu. Devşirme yoluyla devlet kapısına alınanlara bazı ayrıcalıklar verilerek efendilerine (padişaha) sadık kalmaları sağlanırdı. Bu sistem Osmanlı’ya has bir uygulama olarak bilinmektedir.¹⁶¹

Osmanlı bürokrasisine devşirme sistemiyle gelenlerin sıkı bir eğitimden geçirildikten sonra devletle illiyetleri sağlamaştırıp atama ve terfileri yapılmaktaydı. II. Murad döneminde devşirmeler, sarayda belirli eğitim ve hizmetlerden geçirilerek bürokraside istihdam edilmeden önce enderûnda birbirinden bağımsız altı oda da tecrübe ve sadakatleri sınanırdı.¹⁶²

Enderunda yetişen zeki ve kabiliyetli çocuklar, sistemin en gözde insan kaynakları arasında yerlerini alırlardı. Enderûn kurumu var gücüyle bürokrasinin ihtiyaç duyduğu nitelikli insan kaynağının sağlanması için çalışırdı. Burada ödül ve terfilerin işletilmesiyle makamlara atanacak adayların kabiliyetleri gözlemlenir, sistem içerisinde ona göre görevler verilirdi.¹⁶³ Zeki ve kabiliyetli olan Mahmud Paşa, sarayda iyi bir eğitim aldıktan sonra Şehzade Mehmed’in emrine verilmişti. II. Mehmed’in padişah olmasıyla bir süre ocak ağalığının emrine verilmiş daha sonra Rumeli Beylerbeyliğine atanmıştı. Devletin bürokratik makamlarına, parlak zekâsı, kabiliyeti ve sadakati ile hızla terfi ettirilmişti.¹⁶⁴

Kanunî’nin çok değer verdiği Pargalı İbrahim Paşa’nın, saraydaki ilk vazifesi o zamanları Şehzade olan Kanunî’nin içoğlanı olması idi. Kanunî’nin, padişah olmasıyla talihi açılmış, hasodabaşılığa bir süre sonra da Rumeli Beylerbeyi, vezir ve veziriazamlığa terfi ettirilmişti.¹⁶⁵ Devşirilen çocuklar, sistem içerisinde yükselebileceği en üst makama kadar çıkabilmekteydiler. Yükselmenin temel şartı ise liyakatin yanı sıra sadakat ve itaat idi.¹⁶⁶ Arnavut kökenli Lütfi Paşa, Enderûndan iyi bir eğitimden geçirildikten sonra padişahın; “çuhadarlığı¹⁶⁷, müteferrika¹⁶⁸, çeşnibaşı¹⁶⁹, kapıcıbaşı¹⁷⁰ ve imparatorluk sancaktarlığı” görevlerine atanmıştı. Sadakati ve hizmeti ile padişahın iltifatına mazhar olduktan sonra Kastamonu Sancakbeyliğine oradan da Karaman Beylerbeyliğine atanmıştı. Yönetimde tecrübe kazandıktan sonra kubbe altı vezirliği ve daha sonra veziriazamlığa terfi ettirilmişti.¹⁷¹ Osmanlı Devlet sisteminde görevlendirilen üst bürokratlardan bazıları köken olarak Türk ve Müslüman değillerdi.¹⁷²

¹⁶⁰ İnalçık 2009, 184.

¹⁶¹ Fodor 2016, 43.

¹⁶² Ekinci 2017, 250-251-252.

¹⁶³ Lybyer 2011, 247-248.

¹⁶⁴ Ziya Şakir 2020, 9-10.

¹⁶⁵ Osmân-zâde Tâ’ib 2013, 71.

¹⁶⁶ Jenkins 2015, 11.

¹⁶⁷ **Çuhadar:** Enderun subaylarından olup hasodaya mensup en yüksek ağalardan üçüncüsü, Silâhdardan sonra en rikabdarlardan evvel gelirdi. Ayrıntılı bilgi için bkz.: M. Ali Ünal, a.g.s., s. 175.

¹⁶⁸ **Müteferrika:** Muhtelif hizmetlerde kullanılan bazı kimselere verilen isim. Bkz.: M. Ali Ünal, a.g.s., s. 506.

¹⁶⁹ **Çeşnibaşı:** Saray mutfağında tablalardaki yemeklerin çeşidini, sayısını ve miktarını tayin etmek ve bunları yerlerine göndermekle görevli memur. Bkz.: M. Ali Ünal, a.g.s., s. 168.

¹⁷⁰ **Kapıcıbaşı:** Kapıcıların amirleri olup sarayın muteber hizmetlilerinden idi. Bkz.: M. Ali Ünal, a.g.s. s. 377.

¹⁷¹ Lewis 2006, 85.

¹⁷² Jenkins 2015, 5.

Bürokrasiye Atama ve Azil Kriterleri

Osmanlılar, liyakatlı ve sadık kişileri etraflarında toplayarak kabiliyetlerine göre görev ve sorumluluklar verip din ve meşreplerine bakmamışlardı.¹⁷³ Osman Gazi; Bizans sınırına, Konur-Alp, Akça Koca, Samsa Çavuş gibi güvendiği adamlarına görev ve sorumluluk vererek komutan ve uç beyi olarak atamıştı.¹⁷⁴ Osmanlı'da beylik döneminden itibaren, ilim adamlarına gereken değer verilmişti. Osmanlı Devleti'nin kuruluş harcında Edebali ve Dursun Fakih gibi ulemanın da önemli hizmetleri olmuştu. Osman Gazi, devlet işlerinin görülmesinde ulemanın düşüncesine önem verilmesini oğlu Orhan Gazi'ye, tavsiye etmişti.¹⁷⁵ Orhan Gazi, babasının öğüdüne uyarak vezirlik makamına genellikle ilmiye kökenlileri atayarak¹⁷⁶ onların, ilim ve tecrübelerinden yararlanmıştı. İlmiye kökenli Alâeddin Paşa'nın, ilk vezir olarak atanması bunu göstermektedir.¹⁷⁷ I. Murad, bu anlayışı devam ettirerek: "...Karamanoğlu seferine hazırlanmak üzere Anadolu tarafına geçtiği sırada Rumeli taraflarının idare ve muhafazasını Vezir ve Beylerbeyi Hayreddin Paşa'ya bırakmış ve onun oğlunu da Kazasker Ali Efendi'yi ..." ¹⁷⁸ vezirliğe terfi ettirmişti.

Fatih ise vezirlik makamına devşirme kökenlileri atayarak ilmiye kökenli vezirlerin yönetimdeki ağırlıklarına son vermişti. Kul sistemine dayalı bir bürokratik yapı oluşturarak; bunların, atamaları ile görev sürelerinde düzenlemeler yapmıştı.¹⁷⁹ Padişah; idari, askerî ve diğer işlerde sorumlu yöneticilerin başarısızlığı karşısında hiç tereddüt göstermeden azledip ağır cezalar vermişti. Konstantinopolis'in muhasarası sırasında donanma komutanı Baltaoğlu'nun başarısızlığı, azledilip Hamza'nın atanmasına neden olmuştu.¹⁸⁰ Konstantinopolis'in fethine her durumda karşı çıkarak Bizans ile anlaşmanın daha uygun olacağını söyleyen Çandarlı Halil Paşa, fethin müesses olmasıyla, azledilerek hapsedilmiş ve bir süre sonra da öldürtülmüştü.¹⁸¹ Fatih'in, Çandarlı'yı azledip öldürtmesinde: "İbka-yı saltanat, ihyâ-yı vilâyet ecel için ata ile oğul beyninde huşunet ve kefalet eylemesi" olarak belirtilmektedir. Yani vezir-i azamın, II. Murad'ın tahta yeniden geçirilmesinde oynadığı rol azledilerek öldürülmesinde etkili olmuştu.¹⁸²

Padişah, sadık ve liyakatli olduğu kadar zekâsıyla öne çıkanları tespit edip onları para ve makamla ödüllendirerek terfi ettirip onurlandırmıştı. Taşra idaresinde başarılı olanlar üst makamlara atanırken,¹⁸³ başarısız olanlara te'dib ile azil gibi cezalar vermişti. Bunlardan biri Arnavut asıllı Gedik Ahmet Paşa, doğduğu topraklara sefer yapılmasına karşı çıktığı için önce vezirlikten azledilerek Rumelihisar zindanına atılmış daha sonra da tenzil-i rütbe ile Selanik Sancakbeyi yapılmıştı.¹⁸⁴ Fatih'in, merkezi yönetime atamalardaki hassasiyetine dair Nişancı Mehmed Paşa: "Eğer bilim tarlasının üstünde onun himayesi olmasa irfan ağacı kurur"¹⁸⁵ şeklinde izah etmişti. Padişahın siyasi idaresi ile iradesi, hamasi söylem ve eylemlerden ziyade; bilim, akıl ile adalet üzerine kurulu idi.¹⁸⁶ Bunun için müesseselere yapacağı atama ve azillerde adalet ile sadakat ile liyakata önem vermişti. Padişah, Hocası Molla Gürânî'nin kadıasker iken başına buyruk atamalar yapmasına kızarak onu tenzil-i rütbe ile Bursa Kadılığına sürmüştü.¹⁸⁷

Fatih, merkez ve taşra bürokrasisine atamalarda akrabalarını kollayarak görevlendirmemiş, vezir ve beylerbeyi olarak atamamıştı. Akrabalarından becerikli olanları sadece sancakbeyliği gibi taşrada ikinci derecede idareciliğe atamıştı.¹⁸⁸ Padişah bir tarafta köklü bir medeniyet tasavvurunda liyakatlı

¹⁷³ Köprülü 2004, 150-151.

¹⁷⁴ Gökbilgin 1977, 11.

¹⁷⁵ İpşirli 2021, 7.

¹⁷⁶ Mustafa Nuri Paşa 1992, 17.

¹⁷⁷ Uzunçarşılı 1939, 101.

¹⁷⁸ Uzunçarşılı 2021, 17.

¹⁷⁹ Yılmaz 2021b, 40-41.

¹⁸⁰ Kritovulos 2020, 66.

¹⁸¹ Tansel 1999, 110-111.

¹⁸² Tansel 1999, 131.

¹⁸³ Kritovulos 2020, 166.

¹⁸⁴ Jorga 2016, 238.

¹⁸⁵ Karamanî Nişancı Mehmet Paşa 1949, 350.

¹⁸⁶ Kritovulos 2020, 15.

¹⁸⁷ Akça 2010, 138.

¹⁸⁸ Jorga 2016, 239.

ve sadık kişileri işbaşına getirirken diğer taraftan da merkezi yönetim için tehlike oluşturabilecek kişileri önemli makamlara atamamıştı.

Beylikten devlet kurumlarının gelişim çağına (II. Murad) değin kurumsal yapılanma muvacehesince atama, terfi ve azillerde liyakat ve padişaha bağlılık önemli ve etkiliydi. Bu anlayış her ne kadar kanunla belirtilmemiş olsa da informel bir anlayışla sürdürülmüştü. Fatih ise devletin işleyişine düzen getirerek atama, terfi ve azillerin belirli kıstaslara göre yapılmasını buyurmuş, bu durumu da Kanunnâmesiyle belirtmişti. Kurullarla, disiplin ve hiyerarşinin hâkim olduğu dinamik ve etkili bir devlet sistemini kurmuştu. Atama, terfi ve azillerde başarı ya da başarısızlık baz alınmıştı. İltimas, kan bağ, rüşvet gibi yönetim sistemine zarar verecek haksızlıklara kesinlikle izin vermemişti.

Yavuz, tahta çıktığında bazı devlet ricalini azledip öldürmüştü. Bunların azledilip öldürülmesinde hıyanet ile hıyanet ettiklerine dair şüpheler etkili olmuştu. Vezir-i azam Mustafa Paşa bu gerekçe ile öldürülmüştü.¹⁸⁹ Padişah, tahta çıktığında idari ve sosyal alanda sorunlar had safhaya ulaşmıştı. II. Bayezid'in, ılımlı politikasından yararlanarak buldukları makamları zulüm kapısı haline getiren vezirden, taşradaki kadılara kadar yöneticiler yolsuzluk ve haksızlıklarıyla anılır olmuşlardı. Bu husus hakkında Yavuz'a bir risale (rapor) sunan Ali bin Abdülkerim; kadıların rüşvet almaktan çekinmediklerini, etraflarına topladıkları naibler, gammazlar ve sahte seyyidlerle bunu bir gelir kapısı olarak gördüklerini arz etmişti. Kadıaskerlik ile İstanbul Kadılığı gibi görevlerde bulunan Mevlana Sarugürz'ün de rüşvetle anılır olduğunu belirtmişti.¹⁹⁰ Padişah, bürokrasinin içine düştüğü bu girdaptan kurtarmak için bazı düzenlemeler yapıp sert tedbirler almıştı. Devlet ricalinden bazıları yapılacak İran seferine karşı olduklarından; Karaman Valisi Hemdem Paşa'nın, padişahı sefere çıkmaması için ikna etmesini istemişlerdi. Hemdem Paşa'nın teşebbüsü padişah tarafından kabul görmediği gibi katline de neden olmuştu.¹⁹¹ Padişah bir taraftan kararlılığının nişanesi olarak azil yetkisini kullanırken diğer yandan da ölüm cezası vererek yönetime hâkim olduğunu göstermişti.¹⁹² Defterdarı Piri Çelebi'yi vezirliğe atarken, Mustafa Paşa'yı da sadareten azletmişti. Padişaha, askerın zulmü ile yağmacılığını köylülerin arz etmesi üzerine, Vezir-i azam Hersek-zâde Ahmet Paşa ile İkinci Vezir Dukakinoğlu Ahmet Paşa'yı azlederek çadırlarını başlarına yıktırmıştı.¹⁹³ Bürokratların herhangi bir kusur ve ihmali gözardı edilmeyerek azil yetkisi, tenzil-i rütbe raddesine getirilip ümeraya ibretlik cezalar verilmişti.

Padişahın aldığı tedbirlere rağmen iradesi ile idaresine gölge düşürmeye çalışan, bürokrasinin silahlı unsurlarını (yeniçeriler) kışkırtan devlet ricali de bulunmaktaydı. Safevi seferinde yeniçeriler başıbozukluklarını; yiyecek ve içecek sıkıntısı ile Safevi ordusuyla karşılaşmadığını gerekçe göstererek seferden dönülmesi için göstermişlerdi: Yeniçeriler, kararlılıklarının nişanesi olarak padişahın çadırını kurşunlamışlardı.¹⁹⁴ Amasya'da iken yeniçeriler, Piri Paşa ile Halim Hocanın evlerini basarak serkeşliklerini devam ettirmişlerdi. İstanbul'a dönünce yeniçerileri isyana kışkırtanların kimler olduğunu bizzat padişah araştırıp gerekli cezaları vermek istemişti. Bunun için yeniçerileri sorgulamış; onlarda, kışkırtanların Yeniçeri Ağası İskender Paşa ile Sekbanbaşı Osman Paşa ve Kazasker Cafer Paşalar olduğunu söylemişlerdi. Yeniçeri Ağası İskender Paşa ile Sekbanbaşı Osman Paşa'nın derhal kelleleri alınarak hainlikleri ile fitnelerinin bedelini canlarıyla ödemişlerdi.¹⁹⁵ Osmanlılar, ulemanın kanının dökülmemesine dikkat ettikleri için; padişah, Kazasker Cafer Paşa'nın cezalandırılmasında stratejik davranmıştı.¹⁹⁶ Yavuz, Kazasker Cafer Paşa'yı huzuruna çağırarak söyle paşa, dinen askerleri isyana sevk etmenin cürmü nedir diye sorunca; o da "ispat edilirse katildir" diyerek cevap vermişti. Böylece Cafer Paşa, suçunun cezasını belirtip adeta ölümüne ferman çıkartmıştı.¹⁹⁷

¹⁸⁹ Tansel 2020, 15.

¹⁹⁰ Tansel 2020, 25-26.

¹⁹¹ Tansel 2020, 58.

¹⁹² Tansel 2020, 88.

¹⁹³ Haydar Çelebi 1973, 148.

¹⁹⁴ Afyoncu, Önal vd., 2010, 26-27.

¹⁹⁵ Haydar Çelebi 1973, 156.

¹⁹⁶ Daşcıoğlu 2007, 137.

¹⁹⁷ Solak-zade Mehmed Hemdemî Çelebi 1999, 38.

Kanunî'nin, Vezir-i azamı Topal Mustafa Paşa kötürüm olmuştu. Devlet işlerine becerikli ve deneyimli vezir-i azamın divana gelip gitmesi oldukça zor olmasına rağmen görevden el çekirtmemişti. Böyle bir uygulamaya gidilmesinde; paşanın, yerine atanacak vezir-i azamın devlet işlerine vakıf olması kadar ki süreçte pek çok işlerin bozulabileceği ya da zarar görebileceğinin düşünülmüş olması belirleyici olmuştu. Ayrıca Mustafa Paşa'nın azli ile yeni vezir-i azamın atanmasının devlet hazinesine bir yük getireceği de göz önünde bulundurulmuştu. Bu nedenle padişah, divana at sırtında Paşa'nın getirilmesini ve arza gireceği zaman tezkire sunulmasını buyurmuştu. Padişahın idarede gösterdiği titizlik ve liyakat üç kıtada yedi iklimde hâkimiyet sağlamasında etkili olmuştu.¹⁹⁸ Kanunî, idari kadrolara atamalarda bulunarak; zeki ve tecrübeli Piri Paşa'yı sadaret makamında bırakmış, lalası Kasım Paşa'yı vezirliğe atamıştı.¹⁹⁹ Kanunî dönemine kadar vezir-i azamlığa atamada, yönetimde tecrübeli olunması ile bulunduğu makamlarda kendini ispatlaması teamüller arasındaydı. Kanunî bu kuralın dışında ilk kez doğancıbaşı ile hasodabaşılığı görevlerinden başka devlet tecrübesi olmayan İbrahim Paşa'yı (Makbül), vezir-i azam olarak atamıştı. Bu atamanın yankıları devlet ricalinde kendisini hissettirerek vezir-i azam olmayan Vezir Ahmet Paşa da Mısır Beylerbeyliğine atanmak istemişti. Bu atama, bir başka gaileyi beraberinde getirmiş ve Mısır'da, Ahmet Paşa isyan etmişti. Padişah bu ayaklanmanın bastırılması için İbrahim Paşa'yı görevlendirmiş; Ahmet Paşa isyanını bastırıp ortadan kaldıran İbrahim Paşa, Mısır'da idari alanda yenilikler yaparak beylerbeylerinin yetkilerini sınırlandırmıştı. Onun, askerî ve idari alandaki başarısı ile başına buyruk davranması bazı devlet ricalinin kıskançlığını üzerine çekmişti. Padişah tarafından sınırsız yetkiler verilmesi, divan kurması gibi halleri boğdurulmasına neden olmuştu.²⁰⁰

Makbul İbrahim Paşa ile İskender Çelebi'nin atamalarında bilgi ve becerileri etkili iken, azil ve ölümlerinden de başarısızlıkları belirleyici idi.²⁰¹ İbrahim Paşa'nın katlinden sonra merkez ve taşra idaresine atama ve aziller yapılmıştı. Dulkadir; Karaman, Rum ve Şam Beyleri ya azledilmişler ya da başka yerlere sürülmüşlerdi. İbrahim Beye yakınlığından dolayı Dulkadir Beylerbeyi azledilmişti. Vezir Kasım Paşa, yolsuzluğundan dolayı azledilerek Mora Sancakbeyliğine sürülmüştü. Rumeli Beylerbeyi Mustafa, terfi ettirilerek vezirliğe atanmıştı.²⁰²

Veziriazamlık makamında uzun yıllar görev yapan sadakat ve liyakatleri ile namzet olan Hırvat asıllı Rüstem Paşa ile Sokullu Mehmet Paşa²⁰³ devletin sadık hizmetkârları arasındaydılar. Mesih Ahmed Paşa'nın hiyerarşik devlet düzeni içerisinde terfisi, atama ve azilleri dikkate şayandır. Enderunda iyi bir eğitimin ardından değişik makamlarda tecrübe kazanıp veziriazam olmuştu. İnişli çıkışlı mesleki hayatında başarı ve başarısızlıkları ile saraya yakınlığı devlet kapısında aradığı fırsatı vermişti. Fatih döneminde Rodos Adasının (1480) fethi için ordunun başında vezir payesi ile bulunmuştu. Ancak fethin gerçekleşmesinde başarısız olması mansıbının alınmasına, tenzil-i rütbe ile vezirlikten, Gelibolu Sancakbeyliğine sürülmesine yol açmıştı. II. Bayezid döneminde yeniden terfi ettirilerek vezirlik makamına getirilmiş, bir süre sonra tekrar azledilerek Filibe'ye sürgün edilmişti. 1499 yılında ise vezir-i azamlığa getirilmiş ise de Galata'daki baruthanede çıkan yangında ölmüştü.²⁰⁴

Kanunî'de diğer padişahlar gibi başarısızlıkla, emre itaatsizliği gözardı etmemişti. Zigetvar seferinde Budin Beylerbeyi yenilip askerî harekâtı yürütememesi ile Vezir-i azam Sokullu Paşaya hakaret etmesi idam edilmesine neden olmuştu.²⁰⁵ Merkezi yönetimde iç çekişme ve huzursuzluklar da azil gerekçesini oluşturmuştu. Vezir-i azam Hadım Süleyman Paşa ile Vezir Hüsrev Paşa'nın tartışmalarında sıkılan padişah, ikisini de azletmişti. Bu azil gerekçesi tartışmadan ziyade Mısır hazinesi üzerinde birbirlerini yolsuzlukla itham etmelerinden kaynaklanmıştı.²⁰⁶ Tecrübesi ve

¹⁹⁸ Yücel, 1988, s. 29.

¹⁹⁹ Yücel 2019, 5.

²⁰⁰ Yücel 2019, 23-24-25-26-27.

²⁰¹ Lütfi Paşa 2017, 44.

²⁰² Gökbilgin 2019, 67.

²⁰³ Jenkins 2015, 16.

²⁰⁴ Lütfi Paşa 2017, 30.

²⁰⁵ Lamartine 1977, 853.

²⁰⁶ Gökbilgin 2019, 90.

bilgiyle devletin en mahrem makamlarına kadar yükselen Lütfi Paşa'nın azli; padişahın kız kardeşi ile hanımına karşı kaba konuşması gibi sudan bir bahane ile gerçekleşmişti.²⁰⁷

Kanunî döneminde atama kuralının değiştirilmesi, atanmaların görevlerinde fazla kalamamaları, bazı kanunsuzluklara; rüşvet, iltimas vs. bulaşmalarına neden olmuştu. Kanunî'nin damadı Veziriazam Rüstem Paşa, rüşvet ile devlet kapısında işlerin görülmesini adet haline getirmişti. Hakkında: "Sadrazam Rüstem Paşa rüşvetsiz mansıb tevcih etmez..." gibi kötü bir üne sahipti. Sokullu Mehmed Paşa, rüşvete devlet kapısında mani olmaya çalıştıysa da ondan sonra gelenler bunu adet edinmişlerdi. III. Murad döneminde yaşanan bir hadise: Padişahın, İsfendiyaroğullarından Şemsi Paşa'dan rüşvet alması, yönetimin durumunu göstermesi bakımından önemli bir vakadır.²⁰⁸ Bozulan kamu düzeninin sağlanması, devlet görevlilerinin haksızlık yapmaması için adaletnâmeler yayınlanmıştı.²⁰⁹ Lütfi Paşa; "Osmanlı toplumunda, işe göre adam atanmalıdır, adama göre iş değil" diyerek yaşanan sorunların membaini açıklamıştı.²¹⁰ Devlet ciddiyeti ve vakarına sahip olan ilmiyeden yetişip protokol kural ve adabını bilen Pirî Paşa'ya; Vezir Ahmed (Mesih) Paşa, Yavuz Sultan Selim ile ne konuştuğunu sorunca bu fütursuzluğu azli için bir gerekçe oluşturmuştu.²¹¹ Rüstem Paşa'dan sonra sadaret makamına atanan Ali Paşa, yeğenini bürokrasinin basamaklarında hızla tırmandırarak yeniçeri ağalığı ardından Mısır Beylerbeyliği ile veziriazamlığa kadar yükseltmişti.²¹² Kanunî döneminde her ne kadar idari makamlara atamalarda; saraya yakınlık, kan bağı gibi unsurlar etkili olmuşsa da padişahın, bürokrasiye atamalarda titizliği de bilinmektedir. Padişah, otorite ve heybetiyle kendisine kayıtsız şartsız itaat etmeye zorladığı gibi yönetimde "rütbe silsilesine" önem vererek disiplin ve hiyerarşinin önemini pratikte de göstermişti.²¹³

II. Selim ise Celal Beyin, Ebu Suud hakkındaki alaylı tavır ve davranışlarını azil gerekçesi olarak görmüştü.²¹⁴ Yönetim kadrosunda iç hesaplaşmalar padişah üzerinde tesir ederek atama ve azillere yön vermişti. Sokullu, Yemen isyanını bahane ederek Lala Mustafa Paşa'yı isyanı bastırması için görevlendirmişti. Mısır Beylerbeyi kendisine rakip olarak gördüğü Mustafa Paşa hakkında asılsız ithamlarda bulunup saraya gammazlamıştı. Sinan Paşa'nın gönderdiği mektuplara itibar eden Sokullu; Kahire'ye, çavuş göndererek Mustafa Paşa'nın azledildiğini ve derhal başkente dönmesini emretmişti. Merkezi bürokrasideki iktidar mücadelesinin taşrada yansıması görünmeye başlamıştı. Özdemir Oğlu Osman Paşa'nın, Arap aşiretinin te'dib ve ta'zirindeki muvaffakiyeti Mısır Beylerbeyi Sinan Paşa'yı tedirgin ettiği için azletmişti. Özdemir Oğlu Osman Paşa, İstanbul'a gelmişti. Vezir-i azam Sokullu, rakibi Lala Mustafa Paşa ile Osman Paşa'nın iş birliği yapmalarından korktuğu için onu, İstanbul'a sokmamıştı. Bir av sırasında Lala Mustafa Paşa, padişahın atını Osman Paşa'nın çadırına sürmüştü. Padişah bu kıyamette burada kim kalır diye sorunca Lala Mustafa Paşa; "Sadık köleniz Özdemir Oğlu Osman Paşa'dır" dedi. Ayrıca onun, Yemen ve Güney Arabistan'daki kahramanlıklarını anlatınca padişah, Basra Beylerbeyliğine atanmasını emretti. Sokullu'nun, padişahın kararını değiştirme teşebbüsleri neticesiz kalmasına rağmen statü olarak daha önemsiz bir eyalete atanmasında etkili olmuştu.²¹⁵ Haçlılarla deniz muharebesinde; donanmanın ciddi kayıplar vermesini önleyen Uluç Ali Paşa, kaptan-ı deryalığa atanmış, bozguna sorumlu tutulan Müezzinzade Ali Paşa da azledilmişti.²¹⁶ Kudüs ve Suriye Beylerbeylerinin, vergilerin toplanmasında tebaaya zulümleri şikâyet edilmesi üzerine padişah, kapıcıbaşılarını teftiş için görevlendirmişti. Teftişin sonunda suçlu olduklarının anlaşılması üzerine öldürülmelerine karar verilmişti.²¹⁷ III. Murad, merkez ile taşra yönetimindeki bozulmaların araştırılmasını emretmiş; bunun üzerine, hazırlanan raporda: "Erbab-ı menasibın olur olmaz bahanelerle azledilmemesine" değinilmişti.²¹⁸

²⁰⁷ Osmân-zâde Tâ'ib 2013, 73.

²⁰⁸ Gökbilgin 1977, 116.

²⁰⁹ Faroqhi 2010, 65.

²¹⁰ Lütfi Paşa 2017, 12.

²¹¹ Lütfi Paşa 2017, 30.

²¹² Lamartine 1977, 844.

²¹³ Lamartine 1977, 857.

²¹⁴ Lamartine 1977, 946.

²¹⁵ Lamartine 1977, 912-913-914.

²¹⁶ Lütfullah 2018, 143-145.

²¹⁷ Lamartine 1977, 1007-1008.

²¹⁸ Öz 2010, 66.

Usulsüz Yapılan Atama ve Azillerin Akisleri

Mustafa Âli, devlet kurumlarının bozulmasında liyakata dikkat edilmeden yapılan atamalar: "... farklı taleplerin sonu gelmez ve rağbet gören rütbeler bile geri çevrilir. Nefs-i emmâreleri kendilerinde kalsa "Tenezzül" diyerek beyliği bile istemezler. Faraza, okuma yazma bilenlerin vekilliğe ve imamette hak kazananların gözleri kadılıkta ve gayretleri devleti idare etme yönündedir. Bunun gibi, kadıların dahi gözü emirlikte, emirlerin arzuları beylerbeylikle eyalette, valiler de vezirlik beklentisi içindedir. Nihayet o yüksek makama geldikten sonra her birinin sınırsız çabası sadrazamlık gibi yüce makama ulaşmak ..." hakkında açıklamada bulunmuştu.²¹⁹ Kurumlara atanmada değişik isteklerin haksız olarak karşılanması, kurumların işleyişindeki düzenin bozulmasına yol açmıştı.

Fatih, Halil Paşa'yı azledip idam ettirdikten sonra hasımlarını da azletti. Zaganos Paşa vezirlikten azledilerek Anadolu'ya sürgüne gönderildi. Vezir-i azam Zaganos Paşa'nın azli ile Mahmud Paşa vezir-i azam oldu.²²⁰ Bir süre sonra Veziriazam Mahmud Paşa'nın başarıları bazı bürokratların hasımlığına neden oldu. Rum Mehmed Paşa, rüşvet aldığı, savaş sırasında düşmanı takip etmeyerek zafiyet gösterdiğini padişaha şikâyet etti. Fatih gazaba gelerek Mahmud Paşa'yı azledip yerine Rum Mehmed Paşa'yı atadı.²²¹ Atama ve azillerde liyakat ve adalete uyulmaması, devlet işlerini içinden çıkılmaz hale getirmişti.²²² Rum Mehmed Paşa bir oldu bitti ile veziriazam olmuştu ama liyakatsiz oluşu istenilen başarıyı göstermesine mani olmaktaydı. Karaman ve Aksaray havalisinde halkın isyanını bastıramadığı gibi canını da zor kurtarmıştı. Bunun üzerine İshak Paşa veziriazamlığa atanmış ancak o da başarısız olmuştu. Padişah, yaşanan bu gelişmeler karşısında tekrardan veziriazamlığa Mahmud Paşa'yı atamıştı.²²³ Fatih'in, atama ve azillerde yaşadığı gel gitler, devletin enerjisini heba ettiği gibi devlet ricali arasında da rahatsızlık yaratmıştı.²²⁴

Yavuz'un, İran seferi için "ümera, vüzerâ ile askerlere" konuşmasında bir yeniçerinin buyruk padişahımızdır: "Allah'tan senin gibi padişah isterdik. Allah dileğimizi kabul etti" şeklinde konuşması, Yavuz'un takdir ve itimadını kazanmasını sağlayarak Selanik Sancakbeyliğine atanmasını sağlamıştı.²²⁵ Padişah, teamüllere ve kanuna aykırı bir atama yapmıştı. Kanunî döneminde liyakat ve tecrübesi ile bilinen Veziriazam Lütfi Paşa, devlet işlerinin daha iyi yürütülmesi için bazı tespitlerde bulunmuştu. Bu dönemde yaşanan sorunların; sosyo-ekonomik ve idari sıkıntılardan kaynaklandığını, fiyat hareketlerinin belirlenmesinde kullanılan narh sisteminin güvenilir kişilerce belirlenmesini, belediye işlerinde sorumlu görevlilerin bilgili, güvenilir, ahlak sahibi ve dindar kişilerden seçilmesinin elzem olduğunu belirtmişti. Devlet kapısındakilerin ticaretle uğraşmamaları gerektiğine de değinmişti. Vezir-i azamların üst bürokrasiye yapılacak atamalar ile terfilerde hassas davranması gerektiği, atama ve terfilerde hizmet süresi ile liyakata bağlı kalınmasına, dışarıda hiçbir baskı ve tesir altından kalınmadan mansıbların hak edenlere verilmesi gerektiğini belirtmişti.²²⁶ Vezir-i azamların, mansıbları güvenilir, ehil kişilere vermesi gerekmekteydi.²²⁷ Bu tespitler idari alandaki sorunların membamı göstererek tedbirler alınması bakımından önemliydi.²²⁸

Beylerbeylerinden, kadılarına kadar yöneticilerin usulsüzlük ve zulümleri halkı mağdur etmişti. Yeniçeri Ağası, yeniçeri gediklerini ecnebilere rüşvetle verdiği için teftiş edilmişti.²²⁹ Aslen ecnebi olan Hızır, mal gücüyle tımar verildiği için sipahi olmuştu. Hızır, tebaanın; bağını, tarlasını ve bir çift öküzünü, katırını vs zorla alıp zulümler yaptığı için divana şikâyet edilmişti.²³⁰ Tımara müstahak olmayana rüşvetle tımarın verilmesi, bunun tebaaya yansması zulüm ve cebir olmuştu. Devlet kapısındakilerin

²¹⁹ Mustafa Âli 2015, 121.

²²⁰ Taneri 2019b, 134.

²²¹ Ziya Şakir 2020, 14.

²²² Mustafa Âli 2015, 123.

²²³ Ziya Şakir 2020, 16-17.

²²⁴ Kritovulos 2020, 16.

²²⁵ Tansel 2020, 38.

²²⁶ Lewis 2006, 88.

²²⁷ Çabuk, 1996, 88-89.

²²⁸ Griswold 2002, 68.

²²⁹ BOA MD 27, 335, h. 800.

²³⁰ BOA MD 27, 327, h. 780.

maaşlarının ödenmesinde yaşanan sorunların akisleri halk üzerinde belirmiş,²³¹ halk geçim kapısı olarak görülmüştü. Ruznameci Lâle-zâr Mehmed Çelebi, Budin Defterdarlığına atanmıştı. Burada yaptığı haksızlıklardan mağdur olan halk, durumu divana arz etmişti. Kanunî; vezirlerine, Lâle-zâr hakkında sorular sorunca vezirler, yaptığı haksızlıklar hakkında bilgi vermişlerdi. Padişah: “Bir kimse ki, tüysüz şöhretiyle isim yapmış ola, benim onurlu vekâletime yakışmaz ve o şekilde çocuklara mahsus sıfatla unvanlanmış olan şahsın çalıştırılması padişahlık şânıma uygun düşmez”²³² diyerek azline karar vermişti.

Merkezi yönetimde üst yöneticilerin görevlerini suistimal ederek astlarına baskı yapıp görevlerinden azlettirmeleri, bürokrasideki keyfiligi gözler önüne sermekteydi.²³³ İdari kadrolara atama ve azillerde rüşvet, yaygınlaşmaya başlamıştı. Memurların görevlerinde kalmaları için üst amirlerine rüşvet vermeleri gerekmiş; bu da, başka bir soruna yol açmıştı. Rüşvet ile görevini devam ettirenler, halka zulüm yaparak verdikleri parayı (rüşveti) halktan çıkarmaya çalışmışlardı. Tımar sisteminin de bozulması ile tımar ve zeametler bürokratlara: “Arpalık, paşmaklık, mülk” gibi adlarla peşkeş çekilmiş, tımarlar beylerbeylerinin uhdesine geçmiş, Osmanlı askerî ve mülkü yapısının bozulmasında etkili olmuştu.²³⁴ Kanunî’den sonra şehzadelerin seferlere çıkmayarak ordu komutanlığını vezir-i azamlara bırakmaları, onların da başarısız olmaları üst bürokrasideki azil ve atamaların sıkça yaşanmasının nedenleri arasındaydı.²³⁵

Vezir-i azam Sokullu, Kanunî ile II. Selim’e vezir-i azamlık yaparak en zor zamanlarda devlet adamlığını gösterdiği için III. Murad döneminde de görevini sürdürmüştü.²³⁶ Devlet içinde itibar ve sevgiye mazhar olan Sokullu’nun varlığı saray içinde rahatsızlığa yol açmıştı. Doğrudan Sokullu’ya saldıramayanlar, adamlarını saraydan uzaklaştırarak zor durumda bırakmışlardı. Kanunî’den, III. Murad’a kadar sarayda nişancı olan Feridun Beyi sürgüne göndertmişler, yeniçeri ağasını azlettirmişlerdi. Devlet içerisinde yaşanan bu amansız güç mücadelesinin yanı sıra yönetimde; israf, rüşvet gibi iftiraların atılması, Sokullu’nun itibarını zedelemeye yönelik girişimler arasındaydı. Padişahın imrahoru, Sokullu’nun yeğeni Budin Beylerbeyi Mustafa Paşa’yı astırmasına rağmen Sokullu metanetini bozmadan kendini devlet işlerine vermişti. Ancak derviş kılıklı birinin divanda hançerlemesiyle de öldürülmüştü.²³⁷ Sokullu’nun ölümünün menfi tesirleri yönetimde fazla zaman geçmeden görülmeye başlamıştı.. Savaş meydanlarında alınan üst üste yenilgiler padişahı üzmüş bunun sebeplerinin araştırılmasını buyurmuştu. Yenilgilerin sebepleri arasında mansıbların hak edenlere değil de rüşvetle verilmesi belirtilmişti.²³⁸ Öyle ki üçüncü kez vezir-i azamlığa getirilen Sinan Paşa, askerî tecrübesi ve yeteneği olmayan oğlu Muhammed’i, ordunun başına (mîr-i mîrân) ataması; büyük bir bozguna neden olmuş, düşman karşısında dirayet gösteremeden savaş meydanından kaçmıştı. Onun, savaş meydanından kaçışı, asker arasında da alay konusu olmuştu.²³⁹ Serdarın kabiliyetsiz ve iradesiz oluşu, düşman komutanı tarafından dahi tenkit edilerek alaycı üslupla kınanır olmuştu.²⁴⁰

Kafkas illerinin fethinin ardından Özdemiş Oğlu Osman Paşa, padişahın iltifatına mazhar olmuş ve sadaret mührü Siyavuş Paşa’dan alınarak kendisine verilmişti.²⁴¹ Her ne kadar savaş alanlarında kahramanlık gösterenler vezir-i azam olarak atanmış olsa da III. Murad’ın, sadaret makamına on bir vezir-i azam ataması başka bir sorunu beraberinde getirmişti. Sıkça yapılan atama ve aziller yönetimde istikrarsızlığa yol açmıştı.²⁴² Bosna Sancağına atanan Ferhad Beyin; basiretsiz, bilgisiz ve liyakatsiz oluşu sancak genelinde pek çok sorunun çıkmasına yol açmıştı.²⁴³ Usulsüz atama ve terfiler karşısında

²³¹ Öz 2010, 86.

²³² Mustafa Âli 2015, 127.

²³³ Öz 2010, 72.

²³⁴ Öz 2010, 119.

²³⁵ Pritcher 2019, 162.

²³⁶ Schweigger 2014, 109.

²³⁷ Lamartine 1977, 961-962.

²³⁸ Öz 2010, 80-81.

²³⁹ Gelibolulu Mustafa Ali, 2000, 108.

²⁴⁰ Gelibolulu Mustafa Ali, 2000, 111.

²⁴¹ Lamartine 1977, 979.

²⁴² Öz 2010, 138.

²⁴³ Mustafa Âli 2015, 128-129-130.

bürokrasinin zirvesinde bulunan vezir-i azamlardan direnenler hatta görevinden istifa edenlerde olmuştu. Mesih Paşa vezaret makamına atandıktan sonra Reis-i küttab Hamza Çelebi'yi azletmiş, yerine Küçük Hasan Paşa'yı atamıştı. III. Murad'ı yeniden eski makamına atanması için Hamza Çelebi, ikna etmişti. Bu atama karşısında "sözü geçmeyen vezirlerden olmak istemem" diyen Mesih Paşa, sadaret makamından ayrılmıştı.²⁴⁴ Devlet idaresinde yeterli kabiliyet ve bilgiye sahip olmayanlara görevler verilmesinin akisleri çok sürmeden görülmeye başlamıştı. Kanun ve teamüllere uymayan keyfi atama, terfi ve aziller kurumsal yapıyı bozmaya başlamıştı. Bu haliyle Osmanlı bürokratik yapısının işlevselliği ile pratikliği yerini; XVI. yüzyılın ikinci yarısında, hantal ve devasa bir bürokratik yapıya bırakmıştı.²⁴⁵

Sonuç

Osmanlılar, beylikten imparatorluk dönemine kadar atama, terfi ve azillerde değişik metotlar uygulamışlardı. Aşiret geleneğine bağlılığın baskın olduğu beylik döneminde fethedilen yerlere atamalarda uç beylerine öncelik verilmişti. Siyasi sınırların gelişmesiyle; uç beylerinin yarı bağımsız davranışlarının isyana giden yolu aralayacağı endişesinin taşınmasıyla, devletleşme sürecinde merkeze bağlı idareciler atanmaya başlandı. Sadakat ve liyakatlarıyla padişahın takdirini kazananlara yönetim kadrolarında yer verildi. Aynı zamanda medreselerin kurulup gelişmesiyle idareci sınıfının yetiştirilmesine de dikkat edilmişti. Fatih dönemine kadar informel anlayışla atama, terfi ve aziller yapılırken, padişah kurumsal yapının oluşması için liyakat ve sadakat bağlamında atama, terfi ve azillerin yapılmasını Kanunnâmesinde belirtmişti. Sahn-ı Seman medresesi bürokrasinin ihtiyaç duyduğu nitelikli insan gücünün yetiştirilmesinde başat rol oynamıştı. Padişah güçlü devletin ancak liyakatlı ve sadık kadrolarla sağlanabileceğini inanarak gelenekten, yeniliğine açılan bir zihniyetle idari yapıyı oluşturmuştu. Bürokraside; hiyerarşi, disiplin, liyakat ve sadakatı yönetimin adeta pusulası yapmıştı.

Kanunî'nin saltanatının ikinci yarısında bürokrasiye atama, terfi ve azillerde; valide sultanın etkisi, iltimas, kan bağı, rüşvet, saray içi hiziplerin entrikaları gibi bidatların alması, merkez ve taşra yönetiminde sorunların yaşanmasına yol açmıştı. Kanunî'den sonra tahta çıkan II. Selim ile III. Murad dönemlerinde idari yapının bozulup çözülmesine rağmen tecrübesi ile idari yapı üzerinde hâkimiyet kuran Sokullu Mehmet Paşa tahribatı önlemeye çalışmıştı. Sokullu'nun, entrikalara kurban edilmesiyle valide sultanlar idareyi ellerine alarak liyakata bakmaksızın atama ve azillerde etkili olmuşlardı. İşe göre adam anlayışı yerini adama göre iş anlayışına bırakması, bürokrasideki sorunların membaini oluşturmuştu. Merkez ve taşra idareciliği; kim daha fazla rüşvet verirse ya da sarayda kimin tanıdığı daha güçlü ise ona verilmeye başlamıştı. Atamalarda; sürekliliğin olmaması, atananların daha tecrübe kazanmadan azledilmeleri, merkezi yönetimin nasıl bir halet-i ruhiye içerisinde olduğunu göstermekteydi. Merkezi yönetimin tutarsız ve basiretsiz kararlarının; devlet çarkının işleyişinde ciddi tahribata yol açtığını, padişahlara sunulan layihalardan da anlaşılmalıdır.

Bir dönem müesseselerini çağın gereklerine göre imar eden liyakatlı ve sadık yöneticileri iş başına getirerek cihan devleti mefkûresini hayata geçiren Osmanlıların, XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren atama, terfi ve azillerde keyfi davranışları, teamüllere ve kanuna bağlı kalmamaları idari yapıda bozulmayı ve çözülmeyi beraberinde getirmişti. Sistemleri ayakta tutan ona ruh ve dinamizm kazandıran; idealist, liyakatlı ve sadık yöneticiler olduğu anlayışından uzaklaşmış. Kısır döngülerle, devlet içerisindeki hiziplerin yönetime hâkim olma mücadeleleri yönetimde zafiyet oluşturmuştu. Özellikle taşraya atananların zulüm ve kanunsuzluklarının Divân-ı Hümâyûna aralıksız yapılması, işlerin yolunda gitmediği hakkında merkezi yönetime bilgi vermekteydi. Taşradaki kanunsuzluk ve haksızlıkların önlenmesi için adaletnâme ve kanunnâmeler sadır olmuşsa da taşra idarecilerinin keyfi uygulamaları; buyrultuları, kadük hale getirmişti. Bütün bu olumsuzluklar; devlet yönetiminde yaşanan iktidar mücadeleleri, devlet çarkının adalet mefkûresinden kopardığı için halkta huzursuzluk ile devlete karşı güvensizlik oluşturmuştu. Yönetimdeki olumsuzlukların önlenmesi için teftiş mekanizmasına işlerlik kazandırılmıştı. Yapılan teftişler sonucunda suçlular azledilip, sürgüne gönderilmiş ya da öldürülerek malları müsadere edilmişti. Ceza bağlamında hareket eden siyasi irade,

²⁴⁴ Gelibolulu Mustafa Ali, 2000, 125.

²⁴⁵ Yılmaz, 2021, 65-66.

bozulmaların kökenine tam inememiş, sunî tedbirler ile sorunları çözüme kavuşturmaya çalışmıştı. Yaşanan sorunların zahiri nedenleri üzerinde durularak yönetim sisteminin insan kaynakları arasında yer alan medreselerin ıslahına yönelik ciddi tedbirler alınmamıştı. Çağın gereklerine göre ıslah edilemeyen kurumlar, misyon ve vizyon sahibi olmaktan uzak kadroların işbaşına getirilmesinde başat rol oynamıştı. Kurumlara atananların kabiliyetsiz, bilgisiz olmalarının yanı sıra kanunsuzlukları; rüşvet, görevi suistimalleri vs. divana en çok arz edilen hususların başında gelmekteydi. Bu durum Osmanlı bürokrasinin; hantallığı, verimsizliği ve başarısızlığı ile menfur olaylarla anılmasına yol açmıştı.

Devletin müesseselerle, müesseselerin nitelikli ve sadık yöneticilerle ayakta kalacağı gözardı edilerek; XVI. yüzyılın ikinci yarısında, yenilikçi bir ruhla idarî kadroların yetiştirilemeyişi ile kanuna ve teamüllere aykırı atama, terfi ve azillerin yapılması, siyasi yapının içten içe bozulup çökmesine giden kapıyı aralamıştı.

KAYNAKÇA

Afyoncu, E.ve Önal, A. (2010). Osmanlı İmparatorluğu'nda Askeri İsyânlar ve Darbeler. İstanbul: Yeditepe Yayınları.

Akgündüz, A. (1990). Osmanlı Kanunnâmeleri Ve Hukukî Tahlilleri. İstanbul: Fey Vakfı Yayınları.

Ali Seydi Bey. (TY). Teşrifat ve Teşkilatımız. yayına hazırlayan: N. Ahmet Banoğlu, İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser Yayınları.

Aşık Paşaoğlu. (2011). Aşık Paşaoğlu Tarihi, yayına hazırlayan: Atsız, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Aktan, C., Dileyici D., Saraç Ö. (2002). Osmanlı Tarihinde Vergi İsyânları, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, Sayı. 7/ 2, 1-20.

Âli, G. M. (2015). Siyaset Sanatı Nushatü's Selâtin. yayına hazırlayan: Faris Çerçi. İstanbul: BüyüyenAy Yayınları.

Akça, G. (2010). Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İktidar. Konya: Palet Yayınları.

Aydın, M. Â. (2017). Osmanlı Devleti'nde Hukuk ve Adalet. II. Baskı, İstanbul: Klasik Yayınları.

Akdağ, M. (2013). Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası "Celâlî İsyânları". II. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Ayverdi, S. (1983). Edebî ve Mânevi Dünyası İçinde Fâtih. IV. Baskı, İstanbul: İstanbul Enstitüsü Neşriyatı.

Barkey, K. (2011). Eşkîyalar ve Devlet Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi. çev.: Zeynep Altık, II. Baskı, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Bassano, L. (2011). Kanunî Dönemi Osmanlı İmparatorluğu'nda Gündelik Hayat. çev.: Selam Cengi, İstanbul: Yeditepe Yayınları.

BOA., MD., (ADV N MHM. d) 8.

BOA., MD., (ADV N MHM. d) 10.

BOA., MD., (ADV N MHM. d) 22.

BOA., MD., (ADV N MHM. d) 23.

BOA., MD., (ADV N MHM. d) 24.

BOA., MD., (ADV N MHM. d) 26.

BOA., MD., (ADV N MHM. d) 27.

BOA., MD., (ADV N MHM. d) 32.

BOA., MD., (ADV N MHM. d) 47.

BOA., MD., (ADV N MHM. d) 48.

BOA., MD., (ADV N MHM. d) 54.

BOA., MD., (ADV N MHM. d) 69.

BOA., MD., (ADV N MHM. d) 71.

BOA., MD., (ADV N MHM. d) 74.

- Beyazıt, Y. (2014). Osmanlı İlimiye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl). Ankara: TTK Yayınları.
- Cin, H. (2016). Osmanlı Toprak Düzeni Ve Bu Düzenin Bozulması. 4. Baskı, Ankara: Berikan Yayınevi.
- Çelik, M. (2019). Osmanlı Medreseleri ve Avrupa Üniversiteleri (1450-1600). İstanbul: Küre Yayınları.
- Daşcıoğlu, K. (2007). İskân, Suç ve Ceza Osmanlı'da Sürgün. İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Demir, A. (2010). Medeni Yargılama Hukuku Osmanlı Mahkemesi. İzmir: Yitik Hazine Yayınları.
- Demirci, .S. ve Arslan, H. (2012). Osmanlı Türkiye'sinde Eşkıya, Devlet ve Siyaset. İstanbul: Yalın Yayıncılık.
- Emecen, F. M. (2011). Osmanlı Klasik Çağında Hanedan Devlet ve Toplum. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Ekinci, B. E. (2017). Osmanlı Hukuku Adalet ve Mülk. V. Baskı, İstanbul: Arı Sanat Yayınları.
- Farabi. (1990). İhsa'ül-Ulûm İlimlerin Sayımı. İstanbul: MEB Yayınları.
- Faroqhi, S. (2010). Osmanlı Şehirleri ve Kırsal Hayatı. çev.: Emine Sonnur Özcan, II. Baskı, İstanbul: DoğuBatı Yayınları.
- Fodor, P. (2016). İmparatorluk Olmanın Dayanılmaz Ağırlığı. İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Gelibolulu Mustafa Âli, (2015), Siyaset Sanatı Nushatü's Selâtin, Hazırlayan: Farisi Çerçi, İstanbul, BüyüyenAy Yayınları.
- Gelibolulu Mustafa Âli, 2000, Gelibolulu Mustafa Ali ve Kühü'l Ahbâr'ında II. Selim, III. Murad ve III. Mehmet Devirleri, C. I., Hazırlayan: Faris Çerçi, Kayseri, Erciyes Üniversitesi Yayınları.
- Gerlach, S. (2007). Türkiye Günlüğü (1573-1576). çev.: Türkis Noyan, C. I., II. Baskı, İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Gökbilgin, M. T. (1977). Osmanlı Müesseseleri Teşkilâtı ve Medeniyeti Tarihine Genel Bakış. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 2272.
- ..... (2019). Kanunî Sultan Süleyman. III. Baskı, İstanbul: Kronik Yayınları.
- Gümüşçü, O. (2006). Tarihi Coğrafya. İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Griswold, W. J. (2002). Anadolu'da Büyük İsyan (1591-1611). çev.: Ülkü Tansel, II. Baskı, İstanbul: Türk Tarih Yurt Kurumu Yayınları.
- Halaçoğlu, Y. (2003). XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı. V. Baskı, Ankara: TTK Yayınları.
- Haydar Çelebi. (1973). Haydar Çelebi Ruznâmesi. Yayına haz.: Yavuz Senemoğlu, İstanbul: Tercüman Yayınları.
- Hester, D. J. (2015). Kanunî'nin Veziriazamı Pargalı İbrahim Paşa. çev. Nilüfer Epçeli, İstanbul: Yedi Tepe Yayınları.
- İbrâhim Müteferrika. (1990). Milletlerin Düzeninde İlmî Usüller. İstanbul: MEB Yayınları.
- İnalçık, H. (2005). Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adâlet. II. Baskı, İstanbul: Eren Yayınları.

- ..... (2009). Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600). XIV. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- ..... (2010). Osmanlılar Fütühat, İmparatorluk, Avrupa ile İlişkiler. III. Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları.
- ..... (2011a). Kuruluş ve İmparatorluk Süresinde Osmanlı Devlet, Kanun, Diplomasi. İstanbul: Timaş Yayınları.
- ..... (2011 b). Osmanlı İdare ve Ekonomi Tarihi. İstanbul: İSAM Yayınları.
- ..... (2015). Adâlet Kitabı. II. Baskı, İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- İpşirli, M. (1988). Osmanlı İlmiye Mesleği Hakkında Gözlemler (XVI-XVII. Asırlar). Osmanlı Araştırmaları Dergisi, Sayı 7 (8), 1-14.
- ..... (2021). Osmanlı İlmiyesi. İstanbul: Kronik Yayınları.
- Jenkins, H. D. (2015). Kanunî'nin Veziriazamı Pargalı İbrahim Paşa. çeviren: Nilüfer Epçeli, II. Baskı, İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Jorga, N. (2016). Fatih Sultan Mehmet. çeviren: Nilüfer Epçeli, İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Karamanî Nişancı Mehmet Paşa. (1949). Tevârih-i Selâtin-i Osmaniye–Osmanlı Sultanları Tarihi. çeviren: İbrahim Hakkı Konyalı, İstanbul: Türkiye Yayınları.
- Kazıcı, Z. (2011). İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi, IX. Baskı, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat fakültesi Vakfı Yayınları.
- Köprülü, F. (2004). Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri. II. Baskı, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kritovulos (2020). Kritovulos Tarihi (1451-1467). çeviren: Ari Çokona, II. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kılıçbay, M. A. (2010). Feodalite Ve Klasik Dönem Osmanlı Üretim Tarzı. 3. Baskı, Ankara: Efil Yayınları.
- Kıa, M. (2013). Osmanlı İmparatorluğu'nda Gündelik Hayat. İstanbul: Pozitif Yayınları.
- Lamartine, A.de. (1977). Olgunluk Çağı (Türkiye Tarihi). yayına haz: M. R. Uzmen, IV. Cilt, İstanbul: Tercüman Yayınları.
- Lewis, B. (2006). İstanbul ve Osmanlı İmparatorluğu Medeniyeti. çev.: Ömer Faruk Birpınar, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınevi.
- Lütfi Paşa. (2017). Asafnâme. yayına hazırlayan: Ahmet Uğur, İstanbul: BüyüyenAy Yayınları.
- Lybyer, H. A. (2011). Kanuni Sultan Süleyman Döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nun Yönetimi. İstanbul: Sarmal Yayınları.
- Mantran, R. (2016). Osmanlı İmparatorluğu Tarihi. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Matrakçı Nasuh. (2019). Rüstem Paşa Tarihi Olarak Bilinen Târih-i Âl-i Osmân". yayına haz.: Göker İnan, İstanbul: Türkiye Yazma Esreler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Müneccimbaşı Ahmed B. Lütfullah. (2018). Camiu'd Düvel, Sultan II. Selim Hân Dönemi (1566-1574). Editör: Munise Şimşek, İstanbul: Ravza Yayınları.

- Mumcu, A. (1976). *Divan-ı Hümayun*. Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Mustafa Nuri Paşa. (1992). *Netayic Ül-Vukuat Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi*. (Sadeleştiren, notlar ve açıklamalar ekleyen: Neşet Çağatay), Ankara: TTK Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2008). *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi*. III. Baskı, Ankara: Cedit Neşriyat.
- ..... (2016). *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı*. II. Baskı, İstanbul: Kronik Yayınları.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1939). "Osmanlılarda İlk Vezirlere Dair Mutalea". *Bellekten*, (9), 99-106.
- ..... (2014). *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı*. Ankara: TTK Yayınları.
- ..... (2020). *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*. IV. Baskı, Ankara: TTK Yayınları.
- ..... (2021). *Çandarlı Vezir Ailesi*. 4. Baskı, Ankara: TTK Yayınları.
- Oruç Beğ. (2014). *Oruç Beğ Tarihi (Osmanlı Tarihi 1288-1502)*, haz.: Necdet Öztürk, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- ..... (2011). *Oruç Beğ Tarihi*. yayına haz.: Atsız, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Oruç Beğ vd. (2011). *Oruç Beğ Tarihi, Behçetüt Tevarih, Müluk-i Âl-i Osman*. yayına haz.: Atsız, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Osmân-zâde Tâ'ib. (2013). *Hadikatü'l-Vüzerâ ve Zeylleri Osmanlı Sadrazamları*. yayına haz.: Mehmet Arslan, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Öz, M. (2010). *Kanun-ı Kadîmin Peşinde Osmanlı'da "Çözülme" ve Gelenekçi Yorumcuları*. IV. Baskı, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Pitcher, E. D. (2019). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası*. çev.: Bahar Tırnakçı, V. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Serin vd., (1994). *5 Numaralı Mühimme Defteri (973/1565-1566)*. Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayın Nu: 21.
- Seyithanoğlu, K. (1986). *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*. Editör:., C. I, İstanbul: Çağ Yayınları.
- Schweigger, S. (2014). *Sultanlar Kentine Yolculuk*. çev.: Türkis Noyan, II. Baskı, İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Solak-zâde Mehmed Hemdemî Çelebî (1989). *Solak-zâde Tarihi*. yayına haz.: Vahid Çabuk, II. C., Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Şakir, Z. (2020). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Maktül Vezirler*. İstanbul: Akıl Fikir Yayınları.
- Taneri, A. (2019 a). *Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Döneminde Hükümdarlık Kurumunun Gelişmesi ve Saray Hayatı Teşkilatı*. yayına haz: M. Akif Erdoğan, Ankara: TTK Yayınları.
- ..... (2019 b). *Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Döneminde Vezîriâzamlık (1299-1453)*. Bilge İstanbul: Kültür Sanat Yayınları.
- Tansel, S. (1999). *Fatih Sultan Mehmet'in Siyasi ve Askeri Faaliyetleri*. İstanbul: MEB Yayınları.
- ..... (2020). *Yavuz Sultan Selim*. II. Baskı, Ankara: TTK Yayınları.

- Turan, O. (2011). Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi. XX. Baskı, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Ümit, H. (1989). İbn Haldun'un Metodu ve Siyaset Teorisi. II. Baskı, İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları.
- Uluçay, Ç. (2012). Sancaktan Saraya. haz. Sabri Koz, Haşim Şahin. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Uslu vd. (1998). 7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976/ 1567-1569). Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayın Nu: 37.
- Ünal, M. A. (2011). Osmanlı Tarih Sözlüğü. İstanbul. Paradigma Yayınları.
- Yılmaz, S. (2017). III. Murad Döneminde Divân-ı Hümâyûn Gündeminde Osmanlı Köyü ve Köylüsü. (Yayınlanmış doktora tezi), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- ..... (2018), "III. Murad Döneminde Anadolu ve Rumeli Eyaletlerindeki Kadı ve Naiblerin Değerlendirilmesi". Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, Sayı 5 (18), 420-441.
- ..... (2019), "XVI. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Eşkıyalık Bağlamında Bürokratik Kaos", Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi (AEÜİİBFD), Sayı 3(2), 108-128.
- ..... (2021 a), "XVI. Yüzyılda Osmanlı Taşra Yönetiminde Mehayif Müfettişleri. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi", C. 23, Sayı 4, 1521-1541.
- ..... (2021 b). Osmanlı Devletinde Bürokrasi ve Tebaa (Kuruluşta XVI. Yüzyıla Kadar). Ankara: Sonçağ Akademi Yayınları.
- Yücel, Y. (1988). Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dair Kaynaklar Kitâb-i Müstetâb, Kitabu Mesâlih,'l Müslimîn ve Menâfi'i'l Mü'mînîn, Hırzû'l-Mülûk. Ankara: TTK Yayınları.
- Yücel, Y. (2019). Muhteşem Türk Kanuni ile 46 Yıl. IV. Baskı, Ankara: TTK Yayınları.